

RELIKTY RYTIERSTVA A RYTIERSKYCH RÁDOV VO VYZNAMENANIACH

1. časť

IGOR GRAUS

GRAUS, I.: The relics of the chivalry and of the orders of knighthood in the awards. *Vojenská história*, 3, 15, 2011, pp 40-76, Bratislava. Author discusses all kinds of the chivalric relics in detail, with the exception of accolade and investiture ceremony. Awards in the form of orders were not having the nature of knight companies, however, from their immediate predecessors, lay orders of knighthood, they have often taken over a number of formal features, typical for the medieval knight companies. Although there was a gradual simplification of the formal elements and rituals and the orders were gradually exempted from many old and already dysfunctional relics of chivalry, the core (insignia, legislative basis, investiture and administration), although inevitably transformed as a result of many fundamental political, social and cultural changes occurring in the following centuries, remains alive and functional today. Faleristics. Monarchical or dynastical orders of knighthood and orders of merit. Knight relics.

Ku vzniku vyznamenaní vo faleristickom ponímaní, čiže nositeľných a neprenosných symbolov ocenenia zásluh, dochádzalo postupne od konca 14. storočia v dôsledku viacerých faktorov. Išlo predovšetkým o diferenciaciu insígnií niektorých laických rytierskych rádov prostredníctvom uplatňovania kritérií zásluhovosti a o zakladanie tzv. pseudorádov, čiže voľných združení nositeľov insígnií, ktoré síce navonok imitovali pravé rytierske rády, ale v skutočnosti im iba poskytovali formálne pocty. Rády tohto typu potlačili svoju organizačnú zložku v prospech formálnej, čím sa ich insígnie stali osobitnými vyznamenaniami. Zároveň postupne v dôsledku rastu panovníckej moci smerom k pozícii absolutistického panovníka pravé laické rytierske rády prestávali plniť prioritnú funkciu politického nástroja regulácie vzájomných vzťahov panovníka a šľachty. Insígnie rytierskych rádov, ktoré pôvodne slúžili iba ako viditeľné nositeľné označenie príslušnosti k nim, sa v dôsledku toho čoraz viac stávali hmotným vyjadrením osobitnej pocty a nemalého vyznamenania, aké predstavovalo prestížne spojenectvo s panovníkom. Rády sa síce navonok oproti minulosti nijakým zásadným spôsobom nezmenili, ale z reálnych rytierskych organizácií sa postupne stávali inštitútmi poskytujúcimi iba formálne pocty. Definitívnu transformáciu rádov z rytierskych združení na vyznamenania potvrdila strata ich inštitucionálnosti nielen v dôsledku zredukovania spoločných aktivít členskej základne, ale predovšetkým kvôli presunu rozhodovacej právomoci z rádu ako kolektívneho orgánu výlučne na osobu panovníka vo funkcii jeho predstaveného.

Rovnako významným faktorom pre vznik vyznamenaní bola aj reálna potreba hmotného, viditeľne nositeľného symbolu, ktorý by slúžil nielen ako prejav ocenenia zásluh, ale aj ako výraz loajality voči osobe panovníka a vládnucej dynastii, respektíve ako prostriedok na jej získanie a udržanie. Na formovanie tohto typu vyznamenaní však mala vplyv aj aktuálna potreba verejného odmeňovania v omnoho širšom meradle, než umožňoval *numerus clausus* rytierskych rádov spolu s potrebou odmeňovania nielen vlastných poddaných, ale aj občanov cudzích štátov. Panovníci celkom prirodzene využili inštitút so stáročnou tradíciou, ktorý sa sám transformoval na istý druh vyznamenania. Nové vyznamenania vo forme nositeľných a neprenosných insígnií podobných insígniám rytierskych rádov totiž obom stranám – ako zriaďovateľom, tak aj recipientom – ponúkali z hľadiska imidžu omnoho príťažlivejší a efektnejší typ ocenenia, než boli dovtedy bežne používané vyznamenania vo forme zbraní, prsteňov, medailí, peňazí, titulov či pozemkov, a to predovšetkým kvôli kvalite a prepracovanosti ich jednotlivých súčastí (insígnie vyrobené z drahých kovov, honosné ceremoniálne odevy, formálne obrady), ktoré boli verejne viditeľné a vysoko exkluzívne. Na rozdiel od jednorazových a verejne málo viditeľných donácií predmetov alebo majetkových práv tento typ vyznamenaní predpokladal ich priamu a permanentnú verejnú prezentáciu, ktorá okolie neustále upozorňovala na zásluhy vyznamenaného a na štedrosť panovníka. Osvedčená forma radov tiež plne vyhovovala potrebám reprezentácie panovníckeho majestátu aj vďaka dostatočnej miere pompéznej teatrálnosti, ktorá bola vlastná obdobiu baroka nielen v umeleckých sférach, ale aj v každodennom verejnom živote.

Laické rytierske rády, ktoré stratili svoj pôvodný charakter rytierskeho združenia a transformovali sa na vyznamenania, si celkom prirodzene navonok zachovali svoju pôvodnú formálnu podobu. Túto však už od počiatku prvotnej fázy vývoja moderných vyznamenaní v podobe radov preberali a napodobňovali aj ich zakladatelia, domnievajúc sa, že zakladajú skutočné rytierske rády. Uvedené formálne znaky však boli natoľko vizuálne atraktívne a reprezentačné nielen pre samotného panovníka vo funkcii hlavy príslušného radu, ale aj samotných nositeľov insígnií, že ich využívali zakladatelia početných vyznamenaní ešte aj v dobe, keď o pravom charaktere predovšetkým záslužných radov už nemohli byť akékoľvek pochybnosti. Formálne znaky, typické pre rytierske rády alebo dokonca pre samotné rytierstvo ako také, pomáhali nielen udržiavať zdanie historickej continuity, ale predovšetkým výrazne zvyšovali exkluzivitu týchto vyznamenaní. Dodávali im atraktívnu patinu falošnej starobylosti, ktorou pomáhali zvyšovať ich morálny kredit (ale aj v dôsledku uplatňovania zaužívaného hodnotenia staré = dobré, nové = zlé) a vyznamenaniám poskytovali pridanú hodnotu v podobe verejnej manifestácie postavenia nositeľov ich insígnií. Zároveň však upevňovali pozíciu panovníka ako zvrchovaného poskytovateľa týchto počt v zmysle slov francúzskeho kráľa Ľudovíta XIV., podľa ktorého rešpekt poddaných je priamo úmerný viditeľnému predvádzaniu panovníckej moci.¹ Práve najstaršie vyznamenania s množstvom reliktov rytierstva a rytierskych rádov preto do dokonalosti priviedli proces vedúci od vizualizácie exkluzívnosti rytierskych rádov smerom k teatrálnej pompéznosti vyznamenaní v podobe radov.

Nekritické prijímanie rytierskych reliktov však na druhej strane spôsobilo, že nielen transformované laické rytierske rády, ale aj početné pseudorády bádatelia považovali a ešte aj dnes často považujú za skutočné rytierske organizácie, hoci nimi už, alebo dokonca nikdy neboli. Práve existencia reliktov týmto bádatelom slúžila ako argument na umelé predl-

¹ MUNCK, Thomas. *Evropa sedmáctého století 1598 – 1700*. Praha : Vyšehrad, 2002, s. 359.

žovanie existencie rádov, za ktoré potom nesprávne považovali aj mnohé vyznamenania v podobe rádov.² Výskum reliktov tohto typu preto predstavuje zásadný moment z hľadiska správneho zaradenia skúmaného fenoménu medzi rytierske rády alebo medzi vyznamenania, pretože práve toto zaradenie je základným predpokladom pre možnosť vedecky správneho výkladu problematiky vzniku a vývoja moderných nositeľných a neprenosných vyznamenaní v podobe rádov.

Paradoxné pritom je, že nielen faleristická, ale aj historická odborná literatúra relikty vo všeobecnosti celkom ignoruje a ich existenciu vôbec nevníma. S výnimkou dvoch našich prác³ sa zatiaľ problematikou a zásadným významom reliktov rytierstva a rytierskych rádov vo vyznamenaniach nezaoberal nikto nielen na Slovensku, ale ani v celosvetovom meradle. V nasledujúcich riadkoch sa preto pokúsime definovať a analyzovať všetky typy reliktov rytierstva a rytierskych rádov tak, ako ich odrážajú stanovy početných vyznamenaní v podobe rádov. Výnimku bude tvoriť iba relikť obradu investitúry spojený s rytierskym pasovaním, ktorému sme venovali samostatnú štúdiu vo Vojenskej histórii číslo 3/2010. Kvôli početným reliktom a z toho vyplývajúceho veľkého rozsahu našej práce sme štúdiu rozdelili do dvoch častí.

VIRTUÁLNA ORGANIZÁCIA

Zatiaľ čo laické rytierske rády (s výnimkou tzv. pseudorádov) boli skutočnými funkčnými organizáciami a prvok zásluhovosti (ak u nich bol vôbec prítomný a osobitne explicitne

---

² Ako typický príklad nesprávneho ponímania rytierskych reliktov môžeme uviesť prácu Charlesa W. Hermana z roku 1990. Autor vo svojej dizertácii síce správne obhajoval dôležitosť Radu Svätého Michala, Radu Svätého Ducha a Radu Svätého Ľudovíta pre francúzsku monarchiu až do skončenia *ancien régime*, ale keďže akcent pritom nepoložil na transformáciu prvých dvoch z nich na vyznamenania v podobe panovníckych rádov, ako to zreteľne dokázali najnovšie francúzske výskumy, usúdil že „zjavný prejav ich adaptability“ sa nedá považovať za ich úpadok. Tiež tvrdil, že mnohí historici ignorovali úlohu rytierstva v monarchistických systémoch v období raného novoveku a domnievali sa, že rytierstvo neprežilo obdobie stredoveku alebo vo kráľovské rády neboli pravými rytierskymi spoločnosťami. Uznal síce, že moderné rytierstvo sa mnohými spôsobmi odlišovalo od stredovekého a že sa navždy zmenilo a adaptovalo, nedomnieval sa však, že moderné rytierstvo by bolo dekadentné, deformované alebo bezcenné, hoci turnaje a skutky v službách dvorskej lásky prestali existovať už koncom 16. storočia. Niektoré historicky mladšie panovnícke rady 18. a 19. storočia preto nepovažoval za vyznamenania, ale za dedičov stredovekého rytierstva v podobe rytierskych rádov, pretože podľa neho udržiavali spoločnú korporatívnu identitu podobne ako stredoveké rády a laické spolubratstvá rytierov. Ich stanovy a prísahy, kapitulárne zasadania a insignie pripomínali stredoveké rády. Ich etika – vojenské cnosti, aristokratické hodnoty a religiózne povinnosti mu pripomínali kultúru stredovekého rytierstva. Z uvedených dôvodov panovnícke rady podľa Hermana aj po roku 1500 bezprostredne pokračovali v praktikách rytierstva a „čoraz viac sa stávali primárnym vyjadrením rytierstva v modernej dobe“. HERMAN, Charles Wendell. *Knights and Kings in Early Modern France: Royal Orders of Knighthood, 1469 – 1715*. A thesis submitted to the Faculty of the Graduate School of the University of Minnesota 1990, Ann Arbor : UMI Dissertation Information Service, 1991, s. 11-12, 15-16.

³ GRAUS, Igor. Rytierske reziduá vo vyznamenaniach habsburskej monarchie. In MELIŠ, Ján (ed.). *Rytierstvo. Element v živote stredovekého človeka*. Zborník príspevkov z rovnomeného sympózia Trnava, 5. – 7. novembra 2004. Trnava : Trnavský historický spolok – historická sekcia Univerzitetného pastoračného a dobrovoľníckeho centra v Trnave, 2005, s. 44-56, GRAUS, Igor. *Efficiat te Deus equitem bonum et honorabilem in honorem Domini et sancti Georgii*.“ (Rytierske pasovanie ako predpoklad prepožičania insígnii niektorých panovníckych (dynastických) a záslužných rádov. In *Vojenská história*, roč. 14, 2010, č. 3, s. 3-26.

vyjadrený) plnil iba sekundárnu funkciu, najstaršie vyznamenania, ktorých zakladatelia spočiatku mechanicky preberali osvedčené formálne prvky svojich bezprostredných predchodcov vrátane organizačnej štruktúry, boli v skutočnosti iba virtuálnymi organizáciami, pretože zmyslom ich existencie bola výhradne distribúcia odmienn. Pre zvýšenie efektu špeciálnej odmeny, ktorá bola určená iba pre nepatrné percento osôb z radov najvyššej šľachty a posilnenie pocitu výlučnosti vytvorením osobitnej elity vo vnútri elity, bolo začlenené vyznamenaných osôb do špecifickej, hoci iba formálnej inštitúcie v podobe zboru nositeľov insígnií s limitovaným počtom členov veľmi vhodné. Zbor tohto typu prinajmenšom už len svojou existenciou dával na vedomie osobitnú exkluzivitu, ktorú zvyšovala spoločná verejná prezentácia osôb spojených s panovníkom prostredníctvom rovnakých insígnií a odevov. Na jej význame pritom vôbec neuberala skutočnosť, že sa tak na rozdiel od stredovekých laických rytierskych rádov často dialo iba veľmi sporadicky – najčastejšie počas sviatku radu, ktorý bol spojený s novým vyznamenávaním ďalších osôb. Atraktívny rámec rytierskeho združenia však nedával príležitosť na vyniknutie iba jeho členom, ale aj samotnému zakladateľovi radu a jeho pokračovateľom vo funkcii predstaveného radu, pretože ponúkala ďalšiu príležitosť na potrebnú verejnú prezentáciu panovníckeho majestátu. Uvedená prezentácia však rozhodne nebola samozrejímavá a jej príprava stála obrovské finančné prostriedky. Aj to bol jeden z dôvodov, prečo sa podobná obradnosť neuplatňovala u všetkých barokových vyznamenaní.

Ako príklad môžeme uviesť výdavky habsburského Vojenského Radu Márie Terézie z roku 1757, ktorých ročná výška bola stanovená na 150 000 zlatých. V tejto sume boli zahrnuté náklady na vyplácanie ročných peňažných dávok (penzií) istému počtu nositeľov insígnií (20 veľkokrížnikov po 1 500 zlatých, 100 rytierov 1. poradia po 600 zlatých, 100 rytierov 2. poradia po 400 zlatých), ako aj všetky výdavky spojené s prevádzkou radu.⁴ Oproti tomu najstarší záslužný rad, francúzsky Rad Svätého Ľudovíta z roku 1693 disponoval ročným rozpočtom vo výške 300 000 livrov⁵ a ruský Rad Svätého Juraja z roku 1769 „len“ vo výške 40 000 rubľov.⁶ Finančný príjem pre vyznamenaných predstavoval napríklad aj zisk insígnií ruského Radu Svätého Ondreja z roku 1698, podľa stanov z roku 1892 ich však dostávalo iba 12 osôb, z nich tri duchovného stavu.⁷

⁴ Článok 8 a 9 stanov. Statuten des löblichen Militärischen Maria Theresien – Ordens. Wien 1758. Stanovy publikované In GOUTTA, Wilhelm Gerhard (ed.). *Fortsetzung der von Joseph Kropatschek verfasten Sammlung der Gesetze enthält sämtliche politische und Justiz – Gesetze, welche unter der Regierung Sr. Majestät, Kaisers Franz des I. in den sammtlichen k.k. Erblanden erlassen worden sind, in chronologischer Ordnung.* Neun und zwanzigster Band. Wien : Im Verlage Joseph Geistinger, 1811, s. 690-691.

⁵ Článok 28 stanov. Édit du Roi, portant création et institution d' un Ordre Militaire sous le Titre de S. Louis, dont le Roi se déclare Chef et Souverain Grand – Maître. Dokument publikovaný In D' ASPECT, M. *Histoire de L' Ordre Royal et Militaire de Saint – Louis.* Tome premier. Paris : Chez la Veuve Duchesne, 1780, s. 313-314.

⁶ Statut Vojennavo Ordena Sv. Velikomučenika i pobedonosca Georgija, článok 8. Stanovy publikované In ZAMYSLOVSKIJ, E. E. – PETROV, I. I. (ed.). *Istoričeskij očerk rossijskich ordenov i sbornik osnovnyh ordenkich statutov.* Sankt – Petersburg : Tipografija V. S. Balaševa, 1891, Časť 2, s. 40-41.

⁷ Článok 236 stanov. Statut Imperatorskovo ordena Sv. Apostolja Andreja Pervozvannovo. Stanovy publikované In *Svod učreždenij gosudarstvennyh. Kniga vosmaja. Učreždenie ordenov i drugih znakov otličia.* Sankt Peterburg, 1892. [cit. 2008-12-11] Elektronická verzia publikácie dostupná na internete: <<http://george-orden.nm.ru/statut1892.html>>

Bez ohľadu na skutočnosť, či vyznamenania v podobe radov uplatňovali úplnú formálnu podobu starých rytierskych rádov, všetky na ne poukazovali svojou organizačnou štruktúrou. Rad, čiže skupina nositeľov insígnií konkrétneho vyznamenania, sa navonok prezentoval ako zbor rytierov (často s limitovaným celkovým počtom nositeľov insígnií alebo ich limitovaným počtom v rámci jednotlivých tried), vedený formálnym predstaveným radu. Na čele duchovných rytierskych rádov stáli volení veľmajstri, zatiaľ čo na čele laických rytierskych rádov to boli ich zakladatelia, prípadne ich dedičia, a títo v pozícii nevolených suverénov⁸ spolu s ostatnými rytiermi rozhodovali o existencii rádu. Prijímali nových členov, zvolávali kapituly a predsedali im, vymenúvali úradníkov, viedli členov a vykonávali všetranný dozor nad záležitosťami rádu.

Rovnaká nevolená funkcia sa uplatnila aj v prípade vyznamenaní v podobe radov. Na ich čele doživotne stáli zakladatelia a po ich smrti nasledovníci na tróne. Funkčná náplň predstavených radov bola totožná ako v prípade suverénov laických rytierskych rádov, ale pretože vyznamenania už neboli štandardnými kolektívnymi orgánmi, nositelia insígnií mali v prípade spoločných aktivít iba submisívne postavenie a o všetkých zásadných otázkach spojených s existenciou vyznamenania a s distribúciou jeho insígnií autonómne rozhodoval jeho predstavený.

Predstavení radov sa dlho nemohli rozhodnúť pre jednotné označenie svojej funkcie, a tak sa niekedy označovali za veľmajstrov, inokedy za suverénov. Francúzsky kráľ Ľudovít XIV., ktorý otázku pomenovania svojej funkcie riešil pri založení najstaršieho záslužného radu ako prvý, v úvodnom článku stanov Radu Svätého Ľudovíta z roku 1693 seba samého podľa príkladu svojho predchodcu Henricha III., zakladateľa Radu Svätého ducha z roku 1578, definoval ako šéfa suveréna, veľmajstra a zakladateľa radu zároveň.⁹ V prípade historicky mladších záslužných radov sa však už pomenovanie predstaveného radu postupne obmedzilo na veľmajstra alebo sa dokonca zo stanov celkom vytratilo spolu s tradičnými formuláciami o spätosti vyznamenania s panovníkovým vládncim domom a o povinnosti panovníkových nástupcov na tróne udržiavať a podporovať vyznamenanie v podobe radu.

OŽIVENIE ALEBO OBNOVENIE RADU

Už v úvode sme sa zmienili o falošnej historicite niektorých vyznamenaní a ich umelom stotožňovaní s laickými rytierskymi rádmí. V preambulách stanov viacerých, predovšetkým historicky najstarších vyznamenaní v podobe radov, sa často zvykol objavovať poukaz na oživenie alebo na znovuzaloženie radu, ktorému malo predchádzať primárne založenie vyznamenania v podobe rytierskeho rádu niekedy v hlbokoj minulosti. Tieto odvolávky na údajne pôvodné, často stredoveké počiatky radov však v mnohých prípadoch boli iba frázou, ktorá nezodpovedala historickej pravde a jej účelom bolo formálne zvýšenie exkluzivity konkrétneho vyznamenania a zároveň bolo v súlade s dobovými historizujúcimi tendenciami.

⁸ Jedinú výnimku predstavoval neapolský rád Polmesiaca z roku 1448, pretože predstavený rádu sa povinne volil na funkčné obdobie v trvaní jediného roka. Stanovy publikované In QUATREBARBES, M. (ed.). *Oeuvres complètes du Roi René avec une biographie et des notices*. Tome premier. Angers Imprimerie de Cosnier et Lachèse, 1845, s. 51-69.

⁹ Článok 1 stanov. Édít du Roi, portant création et institution d' un Ordre Militaire sous le Titre de S. Louis, dont le Roi se déclare Chef et Souverain Grand – Maitre. Stanovy publikované In D' ASPECT, ref. 5, s. 306.

Ako príklad môžeme uviesť portugalský Vojenský Rad Veže a meča za chrabrosť, za vernosť a za zásluhy z roku 1808. Preambula stanov radu obsahovala odvolávku na údajné prvotné založenie tohto radu už v roku 1459 kráľom Alfonzom V. V skutočnosti rad založil v období napoleonských vojen po prenesení panovníckeho dvora do Brazílie princ regent Ferdinand Jozef koncom roka 1808. Rad mal spočiatku nevyhranený charakter, pretože mu jeho zakladateľ chcel dať archaickú podobu vojenského rádu.¹⁰ Peter, vojvoda z Braganzy, ktorý počas nedospelosti kráľovnej Márie II. pôsobil ako regent kráľovstva, rad v roku 1832 v duchu liberálnych reforiem zreformoval na záslužné vyznamenanie, ktorého insignie sa prepožičiavali v štyroch triedach.¹¹

Anhaltský Rad Albrechta Medveďa z roku 1836 bol podľa preambuly stanov založený už okolo roku 1382 kniežaťom Žigmundom I. a pretože postupne upadol do zabudnutia, spoločne ho opätovne založili traja anhaltskí vojvodovia troch rodových línií.¹² V skutočnosti nedošlo k obnoveniu radu, ale k jeho prvotnému založeniu. Podobné odvolávanie sa na iba dva roky existujúci Rad Nemeckej poctivosti z roku 1689 obsahovali stanovy saského Domáceho Radu z roku 1833.¹³

Starobylé korene mal mať aj uhorský záslužný Rad Svätého Štefana z roku 1764. Jeho zakladateľka Mária Terézia sa v zhode s dobovými názormi domnievala, že obnovila starší rytiersky rád, založený samotným svätým Štefanom, ako to zdôraznila v preambule stanov radu.¹⁴ Túto skutočnosť zdôraznila aj vydaním pamätnej medaily, ktorá v kruhopise obsahovala odkaz na obnovu staršieho rádu.¹⁵ V skutočnosti však žiaden taký rytiersky rád v Uhorsku nikdy neexistoval, ako to už v roku 1792 správne objasnil Anton, gróf Cziráky¹⁶ a počiatky vyznamenania možno hľadať „iba“ v roku 1741. Práve v tomto roku sa na stavovskom sneme rokovalo aj o možnosti založenia radu pre uhorských šľachticov, ale otázka jeho založenia sa odložila až do roku 1760, kedy sa uhorská panovníčka zaoberala návrhom Františka, grófa Esterházyho na založenie záslužného vyznamenania podľa vzoru Vojenského Radu Márie Terézie. Po viacerých odkladoch a napriek nesúhlasnému stanovisku cisára Františka Štefana Lotrinského v roku 1764 došlo k založeniu vyznamenania.¹⁷ Zre-

¹⁰ Instaura e renova a Ordem da Torre e Espada. Stanovy publikované In *Brasil. Leis etc. Coleccao das Leis do Brazil de 1808*. Rio de Janeiro : Imprensa Nacional, 1891, s. 167-171. In *Leis Históricas. Carta de Lei – de 29. de Novembro de 1808. Instaura e renova a Ordem da Torre e Espada*. [cit. 2010-10-06] Dostupné na internete: <http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/revista/Rev_47/carta_lei.htm>

¹¹ CHEFDEBIEN, Anne de (ed.). *Grands colliers. L'orfèvrerie au services d'un idéal*. Société des amis de Musée national de la Légion d'Honneur et des ordres de chevalerie. Chatelleraut : Facedim, 1997, s. 86.

¹² Preambula stanov. *Statuten des herzoglich Anhalt'schen gesammthaus Ordens „Albrecht des Bären“*. Cöthen : s.n., 1836.

¹³ Preambula stanov. *Statuten des erneuerten Herzoglich Sächsischen Haus – Ordens*. b.m., s.n., 1833.

¹⁴ Preambula stanov. *Constitutiones insignis Ordinis equitum S. Stephani, Regis Apostolici*. Stanovy publikované In *Memoria insignis ordinis S. Stephani hungariae regis apost. secularis*. Vindobonae: Typis status procusa, 1864, s. 28.

¹⁵ DIKOWITSCH, Hermann – STANGLER, Gottfried – STOLZER, Johann (ed.). *Barock - Blütezeit der europäischen Ritterordens. Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums, Neue Folge Nr. 430, Schloss Schallaburg*. St. Pölten: N.Ö. Landesregierung, 2000. Katalogteil, s. 119.

¹⁶ CZIRÁKY, Antonius. 1792. *De ordine equitum auratorum hungariae Antonii e comitibus Cziráky de Dienesfalva exercitatio*. Pestini : Typis Mathiae Trattner, 1792, s. 6-7.

¹⁷ GRAUS, Igor. Uhorský kráľovský Rad rytierov svätého Štefana, apoštolského kráľa a prax prepožičiavania jeho insignií v období vlády Márie Terézie, Jozefa II. a Leopolda II. (1764 – 1792). In KOWALSKA, Eva – ČELKOVÁ, Mária (ed.). *Zlatá a strieborná cesta cisára Františka Štefana Lotrinského po stredoslovenských bankských mestách*. Zborník príspevkov z medzinárodného seminára pri príležitosti 250. výročia návštevy cisára Františka Štefana Lotrinského na strednom Slovensku. Banská Štiavnica, 2001, s. 62.

teľnú charakteristiku záslužného vyznamenania, a nie rytierskeho rádu, však vyjadrovali aj predpísané slová, ktoré panovníčka vyslovovala vo chvíli prepožičania insígnií radu.¹⁸

Stanovy škótskeho Radu Bodliaka, založeného v roku 1687, obsahovali zmienku o historickom predchodcovi vyznamenania a jeho skutočný zakladateľ, škótsky kráľ Jakub VII. podľa nich mal iba oživiť a obnoviť pôvodný rad.¹⁹ Hoci v súvislosti s výstavou konanou pri príležitosti 300. výročia založenia radu sa objavili aj úvahy o jeho bezprostredných predchodcoch,²⁰ v skutočnosti kolany s insígniou bodliaka nepredstavovali žiadneho priameho predchodcu radu, ale iba populárne livrejové insígnie určené pre príslušníkov panovníckeho domu.²¹

Oproti tomu odvolania niektorých radov na svoj starší pôvod boli skutočne legitímne, ako napríklad v prípade sasko-weimarského Radu Bdelosti alebo Bieleho sokola z roku 1815. Rad pôvodne vznikol už v roku 1732 a obnovený bol po zisku nezávislosti po skončení napoleonských vojen.²²

Toskánsky Záslužný Rad svätého Jozefa založil v roku 1807 veľkvojvoda Ferdinand III. vo würzburgskom exile. Po návrate na toskánsky trón panovník rad v roku 1817 reálne obnovil s nepatrne modifikovanými stanovami. Vyznamenanie si aj tu ponechalo svoj záslužný význam, pričom jeho insígnie v troch triedach sa prepožičiavali za občianske, vojenské a duchovné zásluhy.²³ Rovnako oprávnené boli napríklad aj podobné odvolania na stredoveké korene v prípade savojského Radu Zvestovania. Rad pôvodne pod pomenovaním rád Náhrdelníka už v roku 1362 založil savojský vojvoda Amadeus VI. Od roku 1518 došlo k zmene jeho pomenovania na Rad Zvestovania Našej Panej, ako aj k transformácii pôvodne laického rytierskeho rádu na záslužné vyznamenanie.²⁴

¹⁸ „Accipe Signum Ordinis Equitum S. Stephani, publicum singularium meritorum tuorum testimonium ac praemium...“ Článok 28 stanov. Stanovy publikované In Memoria insignis, ref. 14, s. 40-41.

¹⁹ Preambula stanov. Statutes and Ordinances of the Most Ancient and Most Noble Order of the Thistle. Stanovy publikované In HARRIS, Nicolas. *History of the Orders of Knighthood of British Empire, of the Order of the Guelphs of Hanover and of the Medals, Clasps, and Crosses, conferred for Naval and Military Services*. Volume the Third. London : John Hunter, 1842, s. 20.

²⁰ BURNETT, Charles J. – BENNETT, Hellen. *The Green Mantle. A Celebration of the Revival in 1687 of the Most Ancient and Most Noble Order of the Thistle*. Edinburgh : National Museums of Scotland, 1987, s. 4.

²¹ STEVENSON, Katie. The Unicorn, St. Andrew and the Thistle: Was there an Order of Chivalry in Late Medieval Scotland? In *The Scottish Historical Review*, 2004, roč. 83, č. 215, s. 22.

²² Preambula stanov. *Statuten des Grossherzoglich Sachsen – Weimarischen erneuerten Ritter – Ordens der Wachsamkeit oder vom weissen Falken*. Weimar : Hof – Buchdruckerei, ca 1815. Pôvodné stanovky z roku 1732 publikované In BIEDENFELD, Ferdinand. *Geschichte und Verfassung aller geistlichen und weltlichen, erloschenen und blühenden Ritterorden. Nebst einer Übersicht sämtlicher Militär - und - Civil - Ehrenzeichen, Medaillen etc.* Zweiter Band. Blühende Orden. Weimar : Bernhard Friedrich Voigt, 1841, s. 358-360.

²³ K histórii radu podrobnejšie GREGOROVÍČOVÁ, Eva. Toskánský záslužný Řád svätého Josefa. Historie – Statuta – Prameny – Seznamy vyznamenaných. In *Paginae historiae*. Sborník Národního archivu s Praze, roč. 18, 2010. Praha : Národní archiv, 2010, s. 165-215. Tamže na s. 190-195 publikované aj stanovky z roku 1817, stanovky z roku 1808 publikované In LESER, Jacob – LESER, Oskar. *Die Ritter- und Verdienstorden, Ehren-, Verdienst. und Denk- Zeichen sowie Dienstalters- Auszeichnungen des Königreichs Bayern*. Straubing: Verlag der Cl. Attenkofer'schen Verlags - Buchhandlung, 1910, reprint Institut für wissenschaftliche Ordenskunde, Standardwerke der Phaleristik VIII. Offenbach am Main : PHV Phaleristischer Verlag Michael Autengruber, 1997, s. 245-247.

²⁴ Statuti et Leggi dell' ordine della Nunciata di Savoia. Najstaršie stanovky z roku 1409 publikované In SANSOVINO, Francesco. 1583. *Della Origine de' Cavalieri di M. Francesco Sansovino Libri quattro. Ne' quali si contengono gli ordini, le dichiarazioni, et l' inventioni di tutte le sorti di Cavalieri*,

RYTIERSKA FRAZEOLÓGIA

Staré organizačné formy rytierskych rádov sa v prípade vyznamenaní v podobe radov dôsledne uplatňovali aj vo verbálnej rovine. Prvým a základným anachronizmom či reliktom duchovných rytierskych rádov bolo už samotné použitie pojmu rád (ordo) zakladateľmi novodobých vyznamenaní. V období stredoveku sa totiž uvedený pojem používal predovšetkým na označenie mníšskych reholí a duchovných rytierskych rádov. Zakladatelia laických rytierskych rádov sa tomuto pojmu aspoň spočiatku cielene vyhýbali a preferovali pomenovania typu spoločnosť, združenie, a ich alternatívnym podobám, ktoré sa v období vrcholného stredoveku všeobecne považovali za synonymá termínu rád a slúžili na označenie laických rytierskych spoločností. Napríklad takmer zo stovky rytierskych spoločností, ktoré v rokoch 1331 – 1517 pôsobili v nemecky hovoriacich krajinách, iba tri (klevský rád svätého Antona, falcký rád Pelikána a júlišský rád Svätého Huberta) v čase svojej existencie použili na svoju identifikáciu pojem rád.²⁵ Pojem rád pre potreby označenia laického združenia rytierov po prvý raz použil kastílsky kráľ Alfonz XI. pre svoj rád Šerpy v roku 1330.²⁶ Oproti tomu zakladatelia vyznamenaní toto pomenovanie preferovali bez výnimky.

S použitím termínu rád alebo rad²⁷ veľmi úzko súvisí aj obsahová náplň tohto pojmu. Hoci vyznamenania už neboli skutočnými organizáciami v podobe rytierskych združení, ale iba voľnými spojeniami nositeľov insígnií bez pevných vzájomných formálnych väzieb, ich zakladatelia ich stále chápali ako organizácie, a v stanovách jednotlivých vyznamenaní sa ešte aj v 19. storočí veľmi často objavovalo slovné spojenie „vstup do radu“ alebo dokonca „pripustenie do radu“.²⁸

Saský Vojenský Rad svätého Henricha z roku 1736 bol aj pri svojej tretej reorganizácii z roku 1807 typickým vojenským záslužným vyznamenaním, ktorého insígnie sa prepožičiavali v štyroch triedach. V nových stanovách radu z roku 1829 sa vládnci panovník označil za veľmajstra a nositeľov insígnií za členov radu, ktorí do neho boli menovaní veľmajstrom na základe návrhov veliacich generálov a do radu sa im umožňoval „prístup“ (*Zutritt zum Orden*). Hierarchiu alebo poradie nositeľov insígnií v rámci jednej triedy pri-

---

che sono stati istituiti da Principi fino a tempi nostri. Con gli Statuti et Leggi in particolare del Tosone, di San Michele, della Gartiera et della Nunciata. Con privilegio. Vinegia : Presso Altobello Salicato, 1583, s. 111-115. Stanovy z roku 1518 a z roku 1869 publikované In CLARETTA, Gaudenzio. *Statuti antichi inediti e Statuti recenti dell' Ordine Supremo della SS. Annunziata con notizie storiche relative al medesimo.* Torino : Tipografia editrice G. Candeletti, 1881, s. 47-66, 69-73.

²⁵ KRUSE, Holger – PARAVICINI, Werner – RANFT, Andreas (ed.). 1991. *Ritterorden und Adelsgesellschaften im spätmittelalterlichen Deutschland. Ein systematisches Verzeichnis.* Kieler Werkstücke Reihe D, Beiträge zur europäische Geschichte des späten Mittelalters, Band 1. Frankfurt am Main – Bern – New York – Paris : Peter Lang, 1991, s. 21.

²⁶ BOULTON, D'Arcy Jonathan Dacre: *The Knights of the Crown. The Monarchical Orders of Knighthood in Later Medieval Europe 1325 - 1520.* Woodbridge 1987, 2. doplnené a prepracované vydanie Woodbridge – New York : Boydell Press, 2000, s. 454.

²⁷ Zatiaľ čo latinský pojem „ordo“ nerozlišuje medzi organizáciami a vyznamenaniami, slovenský jazyk umožňuje obidve inštitúcie od seba odlíšiť pomocou kvantitý samohlásky „a“, čo dôsledne uplatňujeme v celom texte štúdie.

²⁸ Napríklad v prípade stanov francúzskeho Radu Svätého Huberta z roku 1815 (hlava 1, článok 20): „*Les étrangers sont admis et non recus.*“ Stanovy publikované In GARDEN DE SAINT ANGE, Ange Guillaume Laurent (ed.). *Code des Ordres de Chevalerie du Royaume, dédiés au Roi.* Paris : L'imprimerie de J. Gratiot, 1819. Reprint Guy Trédaniel, Condé sur Noireau : L'Imprimerie CH. Corlet, 1979, s. 464. Rovnaká formulácia sa objavila aj v 1. článku stanov francúzskeho Radu Za vojenskú zásluhu z roku 1759. Stanovy publikované tamže, s. 295.

tom určovala stredoveká zásada seniority (*ancienité*) a nositelia insígnií boli podľa dikcie stanov z radu nielen vylučovaní, ale oň aj prichádzali. Vyznamenanie svojou frazeológiou imitovalo rytiersku organizáciu, ktorou však vôbec nebolo, a na rozdiel od mnohých iných záslužných vyznamenaní, ktoré od nositeľov insígnií požadovali aspoň minimálne spoločné aktivity počas sviatku radu, Vojenský Rad Svätého Henricha nič podobné nežiadal.²⁹

Zaujímavé pripomienky starých organizačných foriem rytierskych rádov sa objavili aj u viacerých moderných záslužných vyznamenaní. Napríklad, zatiaľ čo prvé stanovy čiernohorského Radu Danila I. Za nezávislosť Čiernej Hory z roku 1853 hovorili iba o „členoch radu“, nové stanovy radu z roku 1873 chápanie vyznamenania ako organizácie potvrdili titulátúrou vládnuceho čiernohorského kniežat'a ako veľmajstra radu a nositeľov insígnií ako rytierov radu.³⁰

Oproti tomu zakladateľ Kráľovského saského Občianskeho Záslužného radu z roku 1815 sa neoznačil za veľmajtra ani za suveréna, a stanovy vyznamenania o ňom hovorili iba ako o kráľovi a kniežati.³¹ Hoci sa insígnie prepožičiavali, do radu sa v dikcii stanov menovalo a v rámci neho sa jeho členovia povyšovali.³²

Historické označenia predstaveného radu používali všetky rady nielen v minulosti, ale sporadicky sa objavujú ešte aj dnes, a to nielen v tradičných monarchiách, ale výnimočne aj v prípade štátov s republikánskym zriadením. Ako príklad môže poslúžiť Francúzska republika alebo Poľská republika, kde úradujúci prezident zastáva funkciu veľmajstra niektorých štátnych rádov.³³

Habsburský Rad Františka Jozefa z roku 1849, ktorý bol zriadený ako všeobecné záslužné vyznamenanie pre osoby bez rozdielu stavu, napriek svojmu modernému občianskemu charakteru vo svojich stanovách hovoril explicitne o prijatí do radu, o členoch radu a o jeho štruktúre, ktorá pozostávala z veľkokrížnikov, komtúrov a rytierov, hoci nešlo o žiadnu organizáciu a medzi nositeľmi insígnií vyznamenania už nebola ani len formálna vzájomná väzba. Oproti tomu v priamom rozpore bola formulácia o prepožičiavaní insígnií radu.³⁴ Podobné formálne rozpory však boli celkom zvyčajné u mnohých vyznamenaní. Ako typický príklad môžeme uviesť rozkolísanú terminológiu Kráľovského saského Radu Albrechta z roku 1850, ktorý mal charakter záslužného vyznamenania. Hoci sa v jeho stanovách hovorilo o menovaní za člena radu, zároveň bol majiteľom (insígnie) radu a z radu sa nevyučoval, ale rad sa mu odnímal.³⁵

Aj z posledne uvedenej súvislosti je zrejмый dôvod ďalšieho dodnes často používaného frazeologického spojenia o prepožičaní (nie udelení) vyznamenania, pretože podobne ako rytierske rády, tak aj panovnícke, dynastické, pontifikálne a záslužné rady veľmi často vo

²⁹ Článok 2, 3, 6, 7, 9 stanov. *Statuten des Königlich Sächsischen Militair – St. Heinrichs – Orden vom 23. December 1829.* b.m., s.n., ca 1829.

³⁰ Článok 2 a 5 stanov. Stanovy publikované In MĚŘIČKA, Václav. *Černohorská vyznamenání.* Praha : Československá společnost přátel drobné plastiky, 1980, s. 62-63.

³¹ Článok 1 a 9 stanov. *Statuten des Königlich Sächsischen Civil - Verdienst - Ordens vom 12. August 1815.* Von neuem gedruckt im Jahre 1828. Dresden : C. C. Meinhold und Söhnen, 1828.

³² Tamže, článok 1, 2, 5.

³³ Ustawa z dnia 16. października 1992 r. o orderach i odznaczeniach, část IV., články 23, 25, Ustawa z dnia 18. października 2006 r. o zmianie ustawy o orderach i odznaczeniach, článok 25A1. [cit. 2011-1-03] Dostupné na internete: < <http://isip.sejm.gov.pl> >

³⁴ Článok 3 - 6 stanov. *Statuten für den kaiserlich Österreichischen Franz Joseph – Orden.* Wien: s.n., 1850.

³⁵ Článok 6, 9 stanov. *Statuten des Königlich Sächsischen Albrechts – Ordens vom 31. Dezember 1850 nebst Nachträgen.* Pirna : F. J. Eberlein, ca 1906.

svojich stanovách a súčasné štátne vyznamenania v príslušných legislatívnych normách definujú podmienky, za akých sa vyznamenanie môže odobrať. V súčasnosti ide predovšetkým o odsúdenie v dôsledku spáchania trestného činu alebo o konanie nezlučiteľné so statusom osoby vyznamenanej radom.

Hoci laické rytierske rády vo všeobecnosti na označenie svojich členov spočiatku spolu s pojmami brat, spoločník a druh iba sporadicky používali aj pojem rytier, postupne sa toto posledné pomenovanie stávalo čoraz frekventovanejším a neskôr sa stalo aj označením pre osoby, vyznamenané insígniami vyznamenaní v podobe radov. U vyznamenaní, ktoré boli rozdelené do viacerých tried, sa ako rytier zvykol označovať nositeľ insígnií najnižšej triedy, a to aj v prípade tak nespochybniteľného občianskeho vyznamenania, akým bol Československý Rad Bieleho leva z roku 1922.³⁶ Rytierske reminiscencie sa však objavovali aj u dámskych radov, čiže pri vyznamenaní určených výlučne pre ženy. Napríklad ruský Rad Svätej Kataríny z roku 1714 bol rozdelený do dvoch tried – na „dámy veľkokríža“ a na „dámy malého kríža“ alebo na „rytierske dámy“.³⁷

Reminiscencie na duchovné rytierske rády však pretrvávali aj v pomenovaniach nositeľov insígnií ďalších tried. V prípade vyznamenaní s členitejšou štruktúrou sa pri pomenovaní vyšších tried jednotlivých radov dodnes bežne používa členenie na komandérov, komtúrov alebo dôstojníkov či veľkodôstojníkov.

V prípade parmského³⁸ Záslužného Radu Svätého Ľudovíta z roku 1849 sa titulom rytier Radu Svätého Ľudovíta označovali iba nositelia insígnií najvyšších štyroch tried radu, zatiaľ čo vyznamenaní 5. triedou radu sa označovali za dekorovaných krížom svätého Ľudovíta 5. triedy.³⁹ Oproti tomu nositelia insígnií všetkých piatich tried sanmarinského Radu San Marina z roku 1859 boli rytiermi príslušných tried radu.⁴⁰ Odlišný postup uplatnil v kráľovstve oboch Sicílií zakladateľ Radu Františka I. z roku 1829. Rad mal 5 tried, pričom sa členil na nositeľov insígnií veľkokríža, komandérov a rytierov. Štvrtú a piatu triedu tvorili nositelia zlatej a striebornej medaily.⁴¹

³⁶ Bolo to napríklad aj v prípade Československého Radu Bieleho leva z roku 1922, pri ktorom sa ako rytier označovala posledná, piata trieda radu. Stanovy Československého Radu Bieleho leva a Československej medaily Bieleho leva. Príloha Nariadenia vlády republiky Československej č. 362/1922 Zb., ktorým sa zriaďujú Československý Rad Bieleho leva a Československá medaila Bieleho leva, článok 2 stanov.

³⁷ Článok 3 stanov. Ustav Ordena Sv. Jekateriny ili tak nazývajúceho Ordena Osvoboždenija. Stanovy publikované In ZAMYSLŮVSKIJ – PETROV, ref. 6, časť 2, s. 31, DOBROVOĽSKAJA, M.A. – VI-LINBACHOV, G.V. *Russkie ordena i nagrody*. Gosudarstvennyj Ermitaž, katalog vystavky. Sankt – Peterburg : Gosudarstvennyj Ermitaž, 1996, s. 12-13.

³⁸ Zriadený bol už v roku 1836 v kniežatstve Lucca, po pripojení kniežatstva k Toskánsku v roku 1847 zanikol, ale od roku 1849 sa stal parmským záslužným radom. LOBKOWICZ, František. *Encyklopedie řádů a vyznamenání*. Praha : Libri 1995, s. 93-94, 109.

³⁹ Článok 1 stanov. Stanovy publikované In Regolamentoo ossiano Costituzione dell' Ordine del Merito sotto il titolo di San Lodovico. Atto Sovrano no 380 dell' 11 Agosto 1849 pel quale sono riordinati i Regolamenti e le Costituzione dell' Ordine del Merito sotto il titolo di San Lodovico. [cit. 2008-09-08] Dostupné na internete: Reale e Ducale Casa di Borbone Parma. Parma – Ordine di San Lodovico. <www.borboneparma.it>

⁴⁰ Rytier veľkokríža, rytier veľkodôstojníka, rytier staršieho dôstojníka, rytier dôstojníka a rytier. Článok 2 stanov. Statuti dell' Ordine di San Marino. Stanovy z roku 1860 publikované In BESCAPÉ, Giacomo C. *Gli Ordini Cavalleeschi in Italia. Storia e diritto*. Milano : Casa Editrice Ceschina, 1972, s. 422.

⁴¹ Stanovy radu publikované In *Delle cerimonie pubbliche delle onorificenze della nobilitá e de titoli e degli ordini cavallereschi nel Regno delle Due Sicilie. Libro uno con 16 Tavole Litografiche*. Napoli : Stabilimento Tipografico di Nicola Fabricatore, 1854, s. 270-273.

Netradičné členenie mal Savojský Vojenský Rad z roku 1815, ktorého insígnie sa do roku 1855 prepožičiavali v štyroch triedach, pomenovaných ako rytieri veľkokríža, komandéri, rytieri a vojaci. V roku 1855 sa publikovali nové stanovy radu, pričom sa členenie tried radu zmenilo na veľkokrížnikov, komandérov prvej a druhej triedy, dôstojníkov a rytierov.⁴²

Brandenburský Rad Veľkodušnosti (*Orden de la Générosité*) z roku 1667 mal iba jedinú triedu insígnií, ich nositeľov však až do roku 1685 formálne zarad oval do osobitných, teritoriálne rozdelených piatich komandérií.⁴³

Rytierska frazeológia sa však vôbec neuplatňovala u nižších foriem nositeľných a neprenosných vyznamenaní, čiže v prípade dekorácií. Zakladateľ vyznamenania sa neoznačoval za suveréna alebo veľmajstra, ich nositelia sa nevydávali za rytierov a pojem „rad“ sa objavoval výlučne v prípade, ak vyznamenanie nemalo svoju vlastnú kanceláriu, alebo ak jeho administratívu spravovala kancelária nejakého radu.⁴⁴ Ojedinelú výnimku z tohto úzu predstavuje Kráľovský Saský Vojnový záslužný kríž z roku 1915. V jeho stanovách sa jednoduchý kovový nesmaltovaný kríž na viacerých miestach označuje ako rad s pomenovaním Vojnový záslužný kríž,⁴⁵ prípadne ako vyznamenanie alebo „čestný odznak radu“.⁴⁶ Bol zavesený na „radovej stuhe“, ktorá sa mohla nosiť aj samotná, „bez radu“.⁴⁷ Listinu o jeho prepožičaní mal vyhotoviť a kontrahovať kancelár radu a uvádzala sa tiež aj kancelária radu. Toto vyznamenanie však v skutočnosti nemalo charakter radu a patrilo a aj dnes sa v odbornej literatúre zaraduje medzi vojenské záslužné dekorácie.⁴⁸

Kráľovský saský Občiansky Záslužný rad z roku 1815 mal reálne iba tri triedy, ale za štvrtú triedu radu sa v zmysle stanov považovala Občianska medaila.⁴⁹ V rovnakej pozícii sa nachádzala zlatá a strieborná medaila Radu Františka I. kráľovstva oboch Sicílií z roku 1829, obe sa považovali za 4. a 5. triedu radu, a to až do zmeny stanov v roku 1858, kedy sa počet tried zvýšil na šesť a obe medaily sa už od tejto chvíle za osobitné triedy radu prestali považovať.⁵⁰

Oproti tomu napríklad poľská medaila Bene Merentibus sa v roku 1749 zriadila ako vyznamenanie pre osoby nešľachtického pôvodu, ktoré z nejakého dôvodu nemali nárok na vyznamenanie Radom Bieleho orla, ale zaslúžili si vyznamenanie. V tomto prípade však medaila stála mimo hierarchie radu a bola od neho nezávislým vyznamenaním, aj keď s radom bola formálne spätá a udeľovala sa v deň sviatku radu.⁵¹

⁴² Článok 4 stanov z roku 1855. Stanovy publikované In BESCAPÉ, ref. 40, s. 54-56.

⁴³ Zoznam komandérií s menami nositeľov insígnií publikovaný In *Historische politisch – geographisch – statistisch – und militärische Beyträge die Königlich – Preussische und benachbarte Staaten betreffend*. Erster Theil, zehnte Abtheilung. Berlin: Bey Johann Friedrich Unger, 1781, s. 358.

⁴⁴ Napríklad kancelária Radu Františka Jozefa v prípade habsburského Záslužného kríža z roku 1850.

⁴⁵ „...einen Orden zu stiften, der den namen „Kriegsverdienstkreuz“ führet soll...“ Článok 8 stanov. *Satzung für das Kgl. Sächs. Kriegsverdienstkreuz vom 30. Oktober 1915*. Dresden : s.n., ca 1915.

⁴⁶ „Orden“ (tamže, preambula a článok 7 stanov), „Das Ehrenzeichen des Ordens...“ (článok 1 stanov).

⁴⁷ „Das Ordensband darf auch ohne den Orden getragen werden.“ (tamže, článok 4 stanov).

⁴⁸ NIMMERGUT, Jörg. *Deutsche Orden und Ehrenzeichen bis 1945. 3. Sachsen - Württemberg I*. München : Zentralstelle für wissenschaftliche Ordenskunde, 1999, s. 1292-1293.

⁴⁹ Článok 4 stanov. *Statuten*, ref. 31, s. 1.

⁵⁰ Článok 3 stanov. Stanovy publikované In *The Royal Order of Francis I. of the Two Siciles*. [cit. 2008-02-08] Dostupné na internete: Royal Order Francis I. <www.twosiciles.org>

⁵¹ SADOWSKI, Henryk. *Ordery i oznaki zaszczytne w Polsce*. Warszawa: Druk Wacława Mas

ORGANIZAČNÉ ZÁLEŽITOSTI: VOĽBY A NOMINÁCIE

Zatiaľ čo do duchovných rytierskych rádov sa vstupovalo na základe žiadosti a po posúdení vhodnosti uchádzača o vstup relatívne jednoducho, laické rytierske rády najvyššej kategórie svoju členskú základňu, ktorú obmedzoval presne určený počet miest, otvárali iba obmedzenému okruhu potenciálnych členov a aj to iba v prípade nahradenia zosnulého alebo vylúčeného rytiera novým. O jeho prijatí spočiatku rozhodovalo kapitulné zasadanie nositeľov insígnií rádu, ktorému predsedal suverén rádu, a ten mal aj rozhodujúce slovo v prípade rovnosti hlasov vo voľbách, ktoré nasledovali po predložených nomináciách. V historicky mladšom období však jednotlivé rády princíp voľby postupne opúšťali a jediným, kto rozhodoval o prijatí, bol rádový suverén. Ten do rádu vyberal osoby vhodné na realizáciu svojich politických zámerov a nejestvovalo žiadne prednostné právo vstupu alebo nárok na vstup.

Podobným spôsobom postupovali aj mnohé vyznamenania v podobe panovníckych alebo dynastických rádov, ktoré právo rozhodnutia o prepožičaní insígnií radu ponechávali výlučne na suverénovi. Ten sa pri svojom rozhodnutí mohol opierať o odporúčania v prípade osôb, ktoré osobne nepoznal. Ani v takom prípade však nejestvovalo žiadne právo alebo nárok na vyznamenanie radom. Až osobitná kategória záslužných rádov stanovila pevné a všeobecne platné kritériá, splnenie ktorých podmieňovalo prepožičanie vyznamenania. V prípade niektorých rádov sa výnimočne objavil aj inštitút nominácií alebo formálnych volieb, ale tieto sa zásadne zabezpečovali takým spôsobom, aby sa naplnila suverénova vôľa.

Úpravu práva na vyznamenanie alebo žiadosti o jeho prepožičanie upravovali stanovy početných vyznamenaní. Napríklad insígnie pruského Radu Čierneho orla z roku 1701 podľa stanov mohli získať iba tie osoby, ktoré ho boli hodné, ale mohlo sa tak stať výhradne prostredníctvom suveréna radu v dôsledku jeho náklonnosti, dôvere a milosti. Insígnie radu však podľa stanov v žiadnom prípade nemohol získať nikto, kto o vyznamenanie požiadal alebo vyvíjal iné nenáležité aktivity na jeho získanie. Uvedený zákaz sa však nevzťahoval na ríšske kniežatá.⁵²

V prípade hannoverského záslužného Radu Svätého Juraja s insígniami v jedinej triede ich prepožičanie plne záviselo od rozhodnutia veľmajstra. Pod hrozbou trestu sa zakazovalo usilovať sa o ich získanie, toto ustanovenie sa však nevzťahovalo na kráľovských princov.⁵³

Ani v prípade ruského Radu Svätého Ondreja z roku 1682 na zisk jeho insígnií neexistoval žiaden právny nárok a nestačili ani akokoľvek veľké preukázané zásluhy, ich prepožičanie záviselo výlučne od osobného rozhodnutia panovníka.⁵⁴ Osoba, ktoré ich získala,

---

lankiewiczza, 1904, s. 85-86. Toto vyznamenanie je však potrebné odlišiť od medaily Merentibus, ktorá bola založená v roku 1766 ako pocta za umelecké, technické a vedecké zsluhy. PUCHALSKI, Zbigniew – WOJCIECHOWSKI, Ireneusz, J. *Ordery i odznaczenia polskie i ich kawalerowie*. Warszawa : Krajowa Agencja Wydawnicza, 1987, s. 36.

⁵² Článok 8 stanov. *Statuten des Königlichen Preussischen Ordens vom Schwarzen Adler*. Cölln an der Spree : Druckts Ulrich Liebpert, 1701, s. 12.

⁵³ Článok 6 stanov, stanovy publikované In WAHLEN, Adolphe. *Ordres de Chevalerie et marques d'honneur. Décorations nouvelles et modifications apportées aux anciennes jusq' en 1869*. Paris : Libraire diplomatique d' Amyot, 1869, s. 37.

⁵⁴ Článok 233 stanov. Statut Imperatorskovo ordena Sv. Apostolja Andreja Pervozvannovo. Stanovy publikované In *Svod učreždenij gosudarstvennych*, ref. 7.

sa však v deň ich prijatia automaticky stala aj držiteľom najvyšších tried Radu Svätého Alexandra Nevského, Radu Bieleho orla, Radu Svätej Anny a Radu Svätého Stanislava, hoci o to nemusela žiadať.⁵⁵

Zakladateľ poľského Radu Bieleho orla z roku 1705 výslovne zakázal všetky intrigy a pokútne opatrenia robené s cieľom získania insígnií radu, a všetci tí, ktorí by tak urobili, sa stali nehodnými niesť jeho insígnie.⁵⁶ Stanovy hessenského Radu Ludwiga z roku 1831 oproti tomu iba lakonicky konštatovali, že „žiadosti o prepožičanie Radu Ludwiga nebudú prijaté“.⁵⁷

Ojedinele však existovali aj úplne opačné extrémny – napríklad o insígnie hoholohského Radu Fénixa po roku 1795 sa mohlo aj žiadať, a to prostredníctvom osobitnej žiadosti, ktorej vzorový text obsahovali stanov rady.⁵⁸

Stanovy habsburského Radu Františka Jozefa z roku 1849 síce sľubovali, že „vynikajúce zásluhy bez ohľadu na pôvod, vierovyznanie a stav poskytujú nárok na prijatie do radu“, na druhej strane však tento nárok do istej miery poprela formulácia o tom, že „žiadost' o prepožičanie radu je neprípustná“. Výlučne v panovníkovej kompetencii zostávalo aj prepožičanie insígnií radu cudzincom.⁵⁹ Definíciu udelenia vyznamenania, ako výraz panovníkovho práva na udeľovanie milosti bez nároku na jeho požadovanie, okrem iného, obsahoval aj služobný poriadok pre cisárske a kráľovské vojsko z roku 1874.⁶⁰

Celkom výnimočným spôsobom postupoval brandenburský Rad Červeného orla z roku 1734. O vyznamenaných síce opätovne rozhodoval suverén, ale nominácie mal pripraviť kancelár radu spolu s jedným alebo dvomi nositeľmi insígnií radu, aby mohli panovníkovi poskytnúť čo najúplnejšie informácie o jemu neznámych osobách, zasluhujúcich si vyznamenanie. Každý nominant bol o svojej nominácii upovedomený a následne musel ústne alebo písomne požiadať kancelára o vyznamenanie, ten jeho prosbu tlmočil suverénovi, ktorý prijal konečné rozhodnutie.⁶¹

Veľmajstrom anhaltského Vojvodcovského domáceho Radu Albrechta Medveďa z roku 1836 bol síce senior z Anhaltu – Dessau, ale o prepožičaní insígnií radu sa musel vopred poradiť s ďalšími dvomi vojvodami z línii Anhalt – Cothen a Anhalt – Bernburg. Prepožičanie insígnií sa vždy konalo v jeho mene a u tých osôb, ktoré navrhol niektorý z dvoch príbuzných vojvodov, sa to v listine výslovne uviedlo.⁶²

V prípade poľského Radu Bieleho orla z roku 1705 sa kvôli spravodlivému výberu vyznamenaných mali každoročne dvakrát v termíne dvoch mesiacov pred konaním kapi-

⁵⁵ Tamže, článok 235.

⁵⁶ Článok 13 stanov. Stanovy publikované In SADOWSKI, ref. 51, s. 68.

⁵⁷ Článok 7 stanov. *Statuten des Grossherzoglich Hessischen Ludewigsordens*. Darmstadt : s.n., 1831.

⁵⁸ Článok 5., § 1 v 2. časti stanov. Ordens – Statuten des Hochfürstlich Hohenlohe und Waldenburgischen Haus – und – Phönix – Orden unter dem Schutz des heiligen Erzengels Michael als Landes – Patronen. Stanovy publikované In ALBRECHT, Joseph. Historische Nachrichten über den Fürstlich Hohenlohischen Haus – und Phönix – Orden. In *Archiv für Hohelohische Geschichte*, Band I., Heft 2. Öhringen, 1860, s. 216-227.

⁵⁹ Článok 3, 5 stanov. *Statuten*, ref. 34.

⁶⁰ HAVEL, Petr – HODÍK, Milan. Vyznamenání za obzvláštní způsobilost v rakousko-uherských ozbrojených silách 1868 – 1918. In *Historie a vojenství*, roč. 50, 2001, č. 1, s. 65.

⁶¹ Článok 4 stanov. Ordens – Statuten des Brandenburgischen Rothen Adlers vom 13. Juli 1734. Stanovy publikované In HOEFMANN, Friedrich Wilhelm. *Der Preussische Rothe Adler - Orden und der Königliche Kronen - Orden in Urkunde und Bild*. Berlin : Decker's Verlag, 1878, s. 7-8.

⁶² Článok 5 stanov, preambula stanov. *Statuten*, ref. 12.

tného zhromaždenia zísť nositelia insígnií radu, ktorým panovník odovzdal svoje návrhy na kandidátov. „Rytieri“ mali k jednotlivým nomináciám vyjadriť svoje stanovisko a potom hlasovať o každom mene osobitne, pričom v prípade rovnosti hlasov o prepožičaní insígnie radu rozhodoval suverén.⁶³

V prípade savojského Radu Zvestovania podľa stanov z roku 1869 právo menovať rytierov a úradníkov prináležalo panovníkovi, ale v prípade, ak v rade boli uprázdnené miesta, mal zvolať kapitulné zasadanie nositeľov insígnií, aby si vypočul návrhy a ponuky na kandidátov, spomedzi ktorých si sám vybral. O jednotlivých nominatoch sa síce hlasovalo v tajných voľbách, ale výsledky hlasovania mali iba poradný charakter.⁶⁴

Podľa stanov Kráľovského saského Občianskeho Záslužného radu z roku 1815 sa mali na základe výzvy kancerára radu zísť nositelia jeho insígnií každoročne minimálne raz pred sviatkom radu a potom vždy podľa potreby, aby sa spoločne radili o jeho záležitostiach. Zároveň mali pre suveréna pripraviť nominácie na vyznamenania, o nich však v konečnom dôsledku rozhodoval výlučne suverén.⁶⁵

Princíp modifikovaných volieb predstavovala prax niektorých záslužných rádov, ktoré posudzovali mieru vykonaných zásluh. Napríklad habsburský Vojenský Rad Márie Terézie z roku 1757 mal zriadený osobitný orgán (kapitulu), ktorý kompletizoval doklady týkajúce sa návrhov na vyznamenanie, kontroloval ich vierohodnosť prostredníctvom svedectiev, posudzoval hodnotu preukázaných vojenských skutkov a rozhodoval o vhodnosti či nevhodnosti prepožičania vyznamenania, ako aj o jeho triede. Výsledný výsledok sa odovzdával panovníkovi, ktorý zaujal definitívne stanovisko a prepožičiaval insígnie radu.⁶⁶

Kapitulou síce disponoval aj nizozemský Vojenský Rad Wiliama z roku 1815, táto však slúžila ako poradný orgán, nemala žiadne úlohy ani reálne právomoci a o nomináciách rovnako ako o následnom prepožičaní insígnií radu rozhodoval výlučne veľmajster.⁶⁷

LIMITÁCIA POČTU

Zatiaľ čo duchovné rytierske rády vzhľadom na svoje poslanie nemali záujem obmedzovať svoju členskú základňu, laické rytierske rády postupovali opačne. Stanovenie presného počtu osôb, ktoré súčasne mohli niesť insígnie rádu, sa zvyčajne obmedzovalo iba na niekoľko desiatok osôb a malo rádu zaručiť jeho exkluzivitu. Obmedzený počet osôb však tiež suverénovi umožňoval väčší dosah na rytierov a zároveň ponúkal lepšie možnosti na realizáciu jeho politických cieľov.

Podľa vzoru laických rytierskych rádov sa aj vyznamenania vo forme rádov spočiatku usilovali o zachovanie vopred stanoveného počtu osôb, ktoré mohli obdržať insígnie. Celkom zreteľne to vyjadril zakladateľ pruského Radu Čierneho orla z roku 1701, ktorý počet nositeľov insígnií obmedzil preto, lebo „*to čo je málo ctené, priťahuje málokoho a najmä*

⁶³ Článok 14 stanov. Stanovy publikované In SADOWSKI, ref. 51, s. 68.

⁶⁴ Článok 8, 9 stanov. Statuti dell' Ordine Supremo della SS. Annunziata. Gli Statuti del Re Vittorio Emanuele II. Stanovy publikované In CLARETTA, ref. 24, s. 71-72.

⁶⁵ Článok 10 stanov. *Statuten*, ref. 31.

⁶⁶ Článok 11 stanov. Statuten des löblichen Militärischen Maria Theresien – Ordens. Stanovy publikované In GOUTTA, ref. 4, s. 691.

⁶⁷ Článok 5, 11, 12 stanov. In *De Nederlandsche Ridderorden en Onderscheidings - of Eereteekenen*. Velp: G.H. van Hengel Jr., 1853, s. 3-5. Poradnú úlohu kapituly v článkoch 11 – 14 určoval administratívny a disciplinárny predpis (Reglement van administratie en discipline voor de Militaire Willems – Orde), ktorý tvoril prílohu stanov. Tamže, s. 5-19.

*preto, lebo skúsenosť hovorí, že ten rytiersky rád, ktorý má veľký počet členov, sa ocitne v nevážnosti a nakoniec celkom spustne a zanikne. Preto si prajeme ustanoviť a obmedziť vlastný počet rytierov tohto radu na tridsať, aby taký nevelký počet bol obzvláštnou poctou a prospechom pre náš kráľovský dom ako aj pre rad samotný.*⁶⁸

Uvedené úsilie o zachovanie exkluzivity však v praxi narážalo na jeden z dôvodov, pre ktorý vyznamenania tohto typu vôbec vznikli, čiže na aktuálnu potrebu verejného odmeňovania v omnoho širšom meradle, než kedykoľvek v minulosti. Ak teda vyznamenania spočiatku limitovali počty nositeľov inšígnií v intenciách starých rádov na púhe dve či tri desiatky osôb, čoskoro ich zakladatelia museli pôvodné stanovy s nízko stanovenými limitmi porušovať, alebo pristúpiť na zmenu stanov a zvýšiť počty odmenených, prípadne rozšíriť počet inšígnií stanovením ich hierarchickej štruktúry.

Oproti panovníckym a dynastickým radom však záslužné rady často žiadne limity nestanovovali, pretože ich zmyslom bola nielen odmena za už vykonané skutky, ale do hry vstupoval aj motivačný faktor. Pregnantne to vyjadrili stanovy habsburského Vojenského Radu Márie Terézie: „*čím vyšší bude ich počet, tým väčší účinok pred očami ostatných sa tým dosiahne*“.⁶⁹

Spomedzi obrovského množstva vyznamenaní s limitmi sa obmedzíme iba na uvedenie niekoľkých typických zástupcov. Napríklad hessenský Veľkovojskí hessenský Rad Ludwiga z roku 1807, ktorý nástupca jeho zakladateľa charakterizoval ako „domáci“ (dynastický) a zároveň aj ako záslužný rad, sa členil do piatich tried, pričom počet nositeľov inšígnií jednotlivých tried sa limitoval.⁷⁰ Oproti tomu Vojvodcovský saský ernestínsky Domáci Rad z roku 1833 síce v preambule stanov proklamoval prepožičanie jeho inšígnií ako odmenu pre tých, ktorí sa vyznamenali činmi, vernosťou, oddanosťou voči kniežat'u a vlasti a inšígnie bolo možné získať aj za výsluhu rokov, ale počet veľkokrížov limitoval na 3 osoby, počet komtúrov 1. triedy limitoval na 12 osôb, počet komtúrov 2. triedy na 18 osôb a počet rytierov na 36 osôb, pričom tento počet sa vzťahoval na každú z troch rodových línií osobitne. Bez limitu však zostalo udelenie pripojeného Záslužného kríža a Záslužnej medaily. Uvedené limity sa tiež nevzťahovali na cudzích štátnych príslušníkov.⁷¹

Limity, aj keď úplne inak postavené, sa však často objavovali aj v prípade moderných vyznamenaní – napríklad stanovy Československého Radu Bieleho leva z roku 1922 obmedzovali možný počet nositeľov inšígnií na 7 600 osôb, pričom inšígnie 1. triedy mohli získať 50 osôb, zatiaľ čo 2. trieda bola určená pre 150 osôb, 3. trieda pre 400 osôb, 4. trieda pre 2 000 osôb a posledná, 5. trieda pre 5 000 osôb.⁷² Francúzsky Rad Čestnej légie z roku 1802 v súčasnosti stanovuje celkový limit 125 000 osôb pre nositeľov inšígnií všetkých tried radu (z toho 75 veľkokrížov, 250 veľkodôstojníkov, 1 250 komandérov, 10 000 dôstojníkov a 113 425 rytierov).⁷³

⁶⁸ Článok 2 stanov. *Statuten*, ref. 52, s. 9-10.

⁶⁹ Článok 5 stanov. *Statuten des löblichen Militärischen Maria Theresien – Ordens*. Stanovy publikované In GOUTTA, ref. 4, s. 689.

⁷⁰ Článok 2 stanov. *Statuten*, ref. 57.

⁷¹ Článok 3 – 5, 9 stanov. *Statuten des erneuerten Herzoglich Sächsischen Haus – Ordens*. B.m: s.n., 1833.

⁷² Článok 3 stanov. *Stanovy*, ref. 36.

⁷³ DE CHEFDEBIEN, Anne – GALLIMARD FLAVIGNY, Bertrand. *La Légion d'honneur. Un ordre au service de la nation*. Paris : Gallimard, 2002, s. 75.

Mnohé rady si počas svojej celej niekoľkostáročnej existencie zachovali iba jedinú triedu,⁷⁴ ale omnoho viac bolo tých, ktoré pristúpili na trojstupňovú hierarchiu insígnií podľa vzoru francúzskeho Radu Svätého Ludovíta z roku 1693, prípadne po roku 1804 si zvolili päť (a viacstupňovú) hierarchiu insígnií podľa vzoru francúzskeho Radu Čestnej légie. Aj v takom prípade však v platnosti zostávali limity pre jednotlivé triedy, pričom vyššie triedy sa limitovali viac než nižšie triedy.

Limity ojedinele používajú aj viaceré súčasné nemecké vyznamenania – napríklad Záslužný Rad Spolkovej krajiny Berlín z roku 1987 vo svojich stanovách určoval, že počet nositeľov insígnie nesmie byť vyšší ako 400.⁷⁵ V prípade hessenského Záslužného Radu, ktorý zriadila spolková krajina Hessensko v roku 1989 vo dvoch triedach, ohraničoval najvyšší možný počet vyznamenaných 2. triedou radu (insígnia so stuhou) na 2 000 a 1. triedou radu (insígnia bez stuhu) na 800.⁷⁶ Bavorský Záslužný Rad z roku 1957 počet nositeľov insígnií limitoval na 2 000 osôb.⁷⁷

PREUKAZOVANIE ŠLACHTICKÉHO PÔVODU

Stanovy mnohých laických rytierskych rádov otázku šľachtického pôvodu zvyčajne neriešili, pretože sa automaticky predpokladalo, že jeho členmi sa stanú iba osoby šľachtického pôvodu vrátane príslušníkov najvyššej aristokracie. Mnohé rady sa však podmienkou šľachtického pôvodu svojich členov zaoberali podrobne a podľa ich príkladu tak robili aj stanovy početných, prevážne historicky starších vyznamenaní vo forme rádov.

Ako typický príklad môžeme uviesť prax pruského Radu Čierneho orla z roku 1701. Nominant na prepožičanie jeho insígnií musel po oznámení svojej nominácie odovzdať svoj rodokmeň, potvrdený prísažnými svedectvami dvoch alebo viacerých šľachticov. Tento sa prepisoval do osobitného protokolu sekretárom radu. Navyše musel predložiť dôkaz šľachtického pôvodu po štyroch predkoch z otcovej aj z matkinej strany. Spolu s rodokmeňom však musel dodať aj kompletný farebný erb na medenej doske, ktorý sa následne umiestnil na príslušnom mieste v kaplnke radu.⁷⁸ Zmena nastala až v priebehu 19. storočia. V roku 1847 sa zrušila povinná probácia a od nasledujúceho roku noví nositelia insígnií získali právo na dedičné šľachtictvo. Uvedené opatrenie sa však spočiatku v praxi nevyužívalo a za roky 1848 – 1861 sa vyznamenali iba štyri osoby občianskeho pôvodu.⁷⁹

Jednoduchšiu požiadavku na šľachtický pôvod predpisovali stanovy poľského Radu Bieleho orla z roku 1705, ktoré požadovali iba troch šľachtických predkov v nepretržitej

⁷⁴ Napríklad anglický Rad Podväzku z roku 1348, savojský Rad Zvestovania z roku 1362, dánsky Rad Slona z roku 1693, ruský Rad sv. Ondreja z roku 1698, bádenský Domáci Rad Vernosti z roku 1715, ruský Rad sv. Alexandra Nevského z roku 1725, japonský Rad Chryzantémy z roku 1877, bulharský Rad sv. Cyrila a sv. Metoda z roku 1909 a mnohé ďalšie.

⁷⁵ Allgemeine Anweisung über die Stiftung des Verdienstordens des Landes Berlin vom 21. Juli 1987. In *Dienstblatt des Senats von Berlin*. Teil I., Nr. 15, 11. September 1987, s. 124.

⁷⁶ Erlass über die Stiftung des Hessischen Verdienstordens vom 1. Dezember 1989. [cit. 2010-03-05] Dokument dostupný na internete: <<http://www.hessenrecht.hessen.de>>

⁷⁷ Článok 3 stanov. Gesetz über den Bayerischen Verdienstorden vom 11. Juni 1957. Stanovy publikované In *Der Bayerische Verdienstorden*. In *Ordensjournal*, Ausgabe 9, Juni 2007, Berlin Impressum Uwe Brückner, s. 9.

⁷⁸ Článok 6, 23 stanov. *Statuten*, ref. 52, s. 11, 19-20.

⁷⁹ NIMMERGUT, Jörg. *Deutsche Orden und Ehrenzeichen bis 1945*. 2. Limburg – Reuss, München : Zentralstelle für wissenschaftliche Ordenskunde, 1997, s. 757.

línii. Nominat však musel dosiahnuť vek 35 rokov, musel byť katolíkom a musel prisahať, že v tejto viere zotrvá až do smrti.⁸⁰

Od 18. storočia sa však objavil celkom nový fenomén – právo na vznik šľachtictva v dôsledku zisku insígnií niektorých radov. Šľachtictvo mohol vyznamenaný získať napríklad spolu s insígniami Sasko-Ernestínskeho Domáceho radu z roku 1833, anglickým Radom Kúpeľa z roku 1725 alebo Kráľovským Radom Viktórie z roku 1896, pričom toto právo sa u posledne menovaných radov týkalo iba britských občanov. Šľachticmi sa mohli stať napríklad aj nositelia insígnií bavorského Vojenského Radu Maxa – Jozefa z roku 1806 a osoby vyznamenané Záslužným Radom Bavorskej koruny z roku 1808 sa automaticky povyšovali do šľachtického stavu.⁸¹ Od roku 1818 sa toto povýšenie obmedzovalo už iba na osobné šľachtictvo, zatiaľ čo predtým malo dedičný charakter. V prípade, ak otec aj starý otec vyznamenananej osoby boli nositeľmi insígnií niektorého z týchto radov, sa však šľachtictvo stávalo dedičným a vyznamenaný bol oslobodený od správnych poplatkov.⁸² Oproti tomu nositelia insígnií bavorského Vojenského Záslužného Radu z roku 1866 nemali právo požadovať žiadne výhody, výsady a ani šľachtictvo.⁸³

Nositelia insígnií všetkých piatich tried francúzskeho Radu Čestnej légie z roku 1802 získali právo na dedičný titul rytiera. Po páde cisárstva od roku 1814 pokračovalo vydávanie listín potvrdzujúcich vlastníctvo insígnií, titul rytiera a dedičný erb.⁸⁴

V Habsburskej monarchii sa právo na povýšenie do šľachtického stavu spájalo so štyrmi vyznamenaniami. Išlo predovšetkým o Vojenský Rad Márie Terézie, založený v roku 1757. Povýšenie do šľachtického stavu sa uskutočnilo automaticky po odovzdaní insígnií na slávnostnej promócií a na rozdiel od Radu Svätého Štefana,⁸⁵ Radu Leopolda a Radu Železnej koruny nebolo oň potrebné žiadať.⁸⁶ Každý, kto bol vyznamenaný niektorým z uvedených troch záslužných radov, mal právo požiadať o povýšenie do šľachtického stavu.⁸⁷ V dôsledku veľkej inflácie radov však v roku 1884 došlo k zrušeniu ustanovení o práve povýšenia do šľachtického stavu s výnimkou Vojenského Radu Márie Terézie.⁸⁸ V prípade uhorského

⁸⁰ Článok 10 stanov. Stanovy publikované In SADOWSKI, ref. 51, s. 68.

⁸¹ GRAUS, Igor. Armálesy z hľadiska faleristiky. In ŠIŠMIŠ, Milan (ed.). *Erbové listiny. Patent of Arms. Martin* : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2006, s. 181-193.

⁸² Hlava 1, článok 5. Edikt über den Adel im Königreiche Bayern vom 26. Mai 1818. Časť dokumentu publikovaná In LESER, ref. 23, s. 64.

⁸³ Článok 7 stanov. Stanovy publikované In LESER, ref. 23, s. 104.

⁸⁴ Kráľovský dekrét z 8. októbra 1814 publikovaný In GARDEN DE SAINT ANGE, ref. 28, s. 338-340.

⁸⁵ Stanovy Radu Svätého Štefana však v článku 23, 24 obsahovali požiadavku na dokazovanie šľachtického pôvodu. Stanovy publikované In *Memoria insignis*, ref. 14, s. 38. V archíve Radu Zlatého rúna sa tiež zachovali viaceré vystavené, ale neodoslané dišpenzy z rokov 1764 – 1765 pre nových nositeľov insígnií Radu Svätého Štefana na súčasné nosenie insígnií oboch radov. MÜLLER, Helmut – Theobald. *Autre n'auray – Einen anderen will ich nicht! Unvereinbarkeitsbestimmungen am Beispiel „Österreichischer“ Ritter – und Verdienstorden.* In DIKOWITSCH, STANGLER, STOLZER, ref. 15, s. 47.

⁸⁶ Článok 36 – 37 stanov. Statuten des löblichen Militärischen Maria Theresien – Ordens. Stanovy publikované In GOUTTA, ref. 4, s. 704-705.

⁸⁷ Článok 17 stanov Radu Svätého Štefana, článok 23 stanov Radu Leopolda a článok 21 stanov Radu Železnej koruny.

⁸⁸ ŽUPANIČ, J. Nobilitace českých elit v Rakousko-uherské monarchii. In NAVRÁTIL, Ivo (ed.). František Ladislav Rieger a česká společnost 2. poloviny 19. století. Sborník referátů z vědecké konference konané 25. a 26. dubna 2003 v Semilech. Z Českého ráje a Podkrkonoší – supplementum 8. Semily : Státní okresní archiv, 2003, s. 183-185, 190, k nobilitácii na základe vyznamenanania habsburskými radmi komplexne vrátane tabuľkových prehľadov In ŽUPANIČ, Jan. *Nová šlechta rakouského císařství.* Praha : Agentura Pankrác, 2006, s. 123-143.

Radu Svätého Štefana sa však zisk šľachtictva viazal výlučne na najnižšiu, čiže 3. triedu radu (tzv. malého kríža), zatiaľ čo osoby vyznamenané dvomi vyššími triedami museli šľachtictvo dokazovať v línii štyroch šľachtických predkov, hoci štandardné uhorské probácie sa týkali siedmich predkov.⁸⁹

Diferencovaný prístup k šľachtictvu sa uplatňoval napríklad v prípade parmského Záslužného Radu Svätého Ľudovíta z roku 1849. Nositelia insígnií veľkokríža a komandéra získali dedičné povýšenie do šľachtického stavu, rytieri prvej a druhej triedy však získali iba osobné šľachtictvo, ktoré sa neprenášalo na potomkov.⁹⁰ Väčšina radov však možnosť zisku šľachtického titulu neponúkala a podobne ako napríklad Kráľovský bavorský Vojenský Záslužný Rad z roku 1866 dokonca explicitne vylučovali akékoľvek práva na prebendy alebo osobitné výhody v dôsledku zisku vyznamenania.⁹¹

TRESTY A VYLÚČENIE

Reguly duchovných rytierskych rádov a stanovy laických rytierskych rádov obsahovali prehľad sankcií za porušenie alebo za nedodržanie jednotlivých ustanovení. Tieto tresty postihovali predovšetkým nevhodné správanie sa nositeľov insígnií a bývali odstupňované podľa miery previnenia, pričom najvyšším trestom bolo vylúčenie previnilca z rádu.

Podobným spôsobom postupovali aj stanovy panovníckych, dynastických, pontifikálnych, dámskych a záslužných radov, ktoré pokutovali predovšetkým opomenutie povinnosti každodenne nosiť insígnie radu. Strata insígnií sa spájala predovšetkým so spáchaním trestných činov alebo takého správania sa, ktoré sa nezlučovalo s etikou radu a toto bolo zväčša presne definované v jednotlivých stanovách príslušných radov.

Napríklad v prípade Kráľovského saského Občianskeho Záslužného radu z roku 1815 o nositeľoch insígnií, ktorí sa zachovali bližšie nešpecifikovaným nedôstojným spôsobom, rozhodovala suverénom zvolaná rada, ktorá posúdila mieru ich previnenia a výsledok predložila suverénovi.⁹² V prípade brandenburského Radu Červeného orla z roku 1734 bol dôvodom na vylúčenie sobáš s nevhodnou osobou. V prípade, ak sa niektorý z nositeľov jeho insígnií oženil pod svoj stav, bol z radu „vylúčený“ a ten, kto tak urobil ešte pred prijatím insígnií radu, stratil akúkoľvek šancu na ich prijatie kedykoľvek v budúcnosti.⁹³ V prípade, ak nositeľ insígnií hohenzollernského Záslužného domáceho Radu Bene Merenti z roku 1932 v dôsledku svojho nevhodného správania upadol do dlhov, bol „vylúčený“ z radu a odobrala sa mu insígnia.⁹⁴

⁸⁹ V praxi sa používali tri spôsoby probácie – prvý, najprísnejší, požadoval sedem predkov z otcovej aj matkinej strany, druhý iba sedem šľachtických predkov z otcovej strany a zároveň v každej generácii predkov preukázanie manželstva primeraného stavu, zatiaľ čo tretí a najpoužívanejší spôsob probácie vyžadoval preukázanie siedmich šľachtických predkov z otcovej strany a iba jednu manželku so šľachtickým pôvodom. LANGER, Carl Edmund. *Die Ahnen – und Adelsprobe, die Erwerbung, Bestätigung und der Verlust der Adelsrechte in Österreich*. Wien : Verlag von Friedrich Manz, 1862, s. 45.

⁹⁰ Článok 13 – 14 stanov. Stanovy publikované In *Regolamento*, ref. 39.

⁹¹ Článok 7 stanov. *Statuten des Königlich Bayerischen Militär - Verdienstordens*. München : s.n., 1866.

⁹² Článok 9 stanov. *Statuten*, ref. 31.

⁹³ Článok 20 stanov. *Ordens – Statuten des Brandenburgischen Rothen Adlers vom 13. Juli 1734*. Stanovy publikované In HOEFTMANN, ref. 61, s. 12.

⁹⁴ Článok 10 stanov z roku 1991. *Statuten des Bene Merenti Ordens der Gemeinschaft des Fürstlichen Hauses Hohenzollern – Emden*. [cit. 2009-02-07] Dostupné na internete: <www://benemerenti.org>

V prípade savojského Radu Zvestovania z roku 1869 kapitula radu rozhodovala o nositeľovi insígnií radu, ktorého právoplatne odsúdil súd alebo kompetentné civilné authority kvôli zanedbaniu svojich povinností alebo kvôli nečestnému skutku voči národu alebo panovníkovi. Kapitula preskúmala právoplatné dôkazy o previnení, posúdila vlastnú obhajobu vinníka a na zasadaní, ktorého sa muselo zúčastniť minimálne desať nositeľov insígnií z celkového počtu dvadsiatich (do tohto počtu sa však nerátali dediční princovia, suverén a jeho príbuzní do 4. stupňa pokrvnosti, duchovné osoby a cudzinci), hlasovali o miere viny a následne suverénovi mohli odporúčať vymazanie mena vinníka zo zoznamu nositeľov insígnií radu.⁹⁵

Kapitulné zhromaždenie nositeľov insígnií pruského Radu Čierneho orla z roku 1701 potvrdzovalo odobratie insígnií ako trest za poškrvnenie povesti radu, pričom sa konkrétne uvádzalo bohorúhačstvo, ateizmus, zločin voči panovníckemu majestátu, hanebné skutky počas vojny a skutky proti cti, povinnosti a svedomiu.⁹⁶

Väčšina vyznamenaní však proces „vylúčenia“, čiže odobratia insígnií vo svojich stanovách riešila iba veľmi stručne v súvislosti so spáchaním trestného činu alebo iného činu nehodného nositeľa insígnií radu, pričom proces vedúci k odobratiu insígnií bližším spôsobom nešpecifikovala. Ďalším dôvodom na odobratie insígnií mohlo byť aj nerešpektovanie povinného každodenného nosenia insígnií príslušného radu. Oproti minulosti sa v prípade moderných vyznamenaní výrazne zjednodušila aj samotná procedúra vylúčenia, ktorá mala pôvodne podobu samostatného obradu, ktorý bol obdobou stredovekého obradu degradovania rytiera.⁹⁷

SPOLOČNÉ AKTIVITY

Zatiaľ čo duchovné rytierske rády výrazným spôsobom každodenne zasahovali nielen do korporatívneho, ale aj súkromného života svojich členov, stanovy laických rytierskych rádov súkromný život svojich členov zásadným spôsobom neovplyvňovali. Výnimku predstavovalo každodenné povinné nosenie insígnií rádu a predpísané spoločné aktivity predovšetkým počas zasadania kapitúl rádov alebo počas rádových sviatkov.

Pretože medzi nositeľmi najstarších vyznamenaní boli takmer minimálne sociálne väzby a so vznikom moderných vyznamenaní sa tieto väzby čoraz viac vytrácali, relikty tohto typu

⁹⁵ Článok 14 stanov. Statuti dell' Ordine Supremo della SS. Annunziata. Gli Statuti del Re Vittorio Emanuele II. Stanovy publikované In CLARETTA, ref. 24, s. 73.

⁹⁶ Článok 31 stanov. Statuten, ref. 52, s. 23-24.

⁹⁷ Ako príklad tohto obradu môžeme uviesť obrad odobratia insígnií dvom nositeľom francúzskeho Radu Svätého Ducha vojvodovi d' Elboeuf a markízovi de Vieville v roku 1633. Popis obradu publikovaný In LÜNIG, Johann Christian: *Theatrum ceromiale historico - politicum, oder historisch - und politischer Schau - Platz aller Ceremonien welche so wohl an europäischen Höfen, als auch sonsten bey vielen Illustren Fällén beobachtet worden*. Anderer Theil. Leipzig : Moritz Georg Weidmann, 1720, s. 1113-1114). Oproti tomu vylúčenie nemeckého cisára a habsburského panovníka, ako aj ďalších nemeckých a rakúskych nositeľov insígnií Radu Podväzku v roku 1915, ktoré nasledovalo ako reakcia na potopenie Lusitánie, sa v rozpore so stanovami radu odohralo v tichosti. Ich mená sa vyškrtli zo zoznamu nositeľov insígnií, rozhodnutie o ich prepožičaní sa anulovalo a z kaplnky vo Windsore sa zvesili ich erby a štandardy. Podľa stanov sa však mal konať osobitný obrad s prečítaním rozhodnutia o vylúčení, na ktorom mal herold z oltára zhodiť na zem erb a koruhvu nositeľa insígnií a spolu s ďalšími heroldami ich mal nohami vykopať z kaplnky do zámockej priekopy. Posledný komplexný obrad vylúčenia sa konal v roku 1716 a týkal sa vojvodu z Ormondu. LUKŠ, Oldřich. Nejvznešenější řád Podvazku. Britské řády – 14. část. In *Signum*, roč. 4, 2006, č. 15, s. 543, PRESTONOVÁ, Diana. *Potopení Lusitánie. Úkladná vražda*. Praha : Epoque, 2004, s. 293.

boli dosť ojedinelé a v podstate sa obmedzovali na formálne zasadanie nositeľov insígnií na kapitulnom zasadaní radu v čase jeho sviatku, na ktorom sa konal obrad investitúry, čiže sa novo vyznamenaným osobám slávnostným spôsobom odovzdávali insígnie. S výnimkou spoločných bohoslužieb a slávnostnej procesie (prípadne aj hostiny) však iba veľmi málo radov pre vyznamenaných zabezpečovalo akúkoľvek formu spoločnej aktivity tak, ako to robil napríklad poľský Rad Bieleho orla z roku 1705. Stanovy radu síce požadovali kapitulné zasadanie, omše, procesiu a prípadnú spoločnú účasť nositeľov insígnií vo vojnách, ale v skutočnosti najobľúbenejšiu spoločnú aktivitu predstavovali pravidelne konané strelecké preteky do terča o zlaté a strieborné medaily.⁹⁸

Vo všeobecnosti možno skonštatovať, že u vyznamenaní v podobe radov sa spoločné aktivity obmedzovali na pravidelné spektakulárne ceremoniály formálneho charakteru, zatiaľ čo v prípade laických rytierskych rádov aktivity tohto typu boli bezprostredným dôsledkom a prejavom vnútorného života rádu, pričom popri štandardných ceremoniáloch sa zväčša spájali s riešením zásadných otázok a úpravy a regulácie chodu celej organizácie rytierov.

KAPITULNÉ ZASADANIE NOSITEĽOV INSÍGNIÍ

Relikt, predstavujúci formálne kapitulné zasadanie nositeľov insígnií vyznamenaní v prípadne historicky starších vyznamenaní v podobe radov, niesol veľkú podobnosť s rovnakým zasadaním rádových rytierov početných laických rytierskych rádov. Podobnosť však bola čisto iba formálna, pretože zasadaniam chýbal reálny obsah regulácie vnútorného života rádu a namiesto riešenia zásadných otázok chodu a organizačného rámca inštitúcie sa obmedzoval iba na pravidelne konané spektakulárne ceremoniály. Stručne povedané – kapitulné zasadania laických rytierskych rádov plnili funkciu vnútornej samosprávy rádov pri riešení základných organizačných a prevádzkových otázok, zatiaľ čo vyznamenanania z týchto zasadaní prevzali iba niektoré formálne a vizuálne atraktívne prvky.

Napriek tomu inštitút kapituly nezanikol dodnes – je prítomný u malého počtu vyznamenaní, a to nielen v prípade súkromných dynastických vyznamenaní, ako je napríklad savojský Rad Zvestovania,⁹⁹ ale aj u niektorých súčasných republikánskych štátnych vyznamenaní. Modifikovaná existencia kapituly je charakteristická napríklad pre súčasné poľské vyznamennia – Rad Bieleho orla, Vojenský Rad Virtuti militari a Rad Obrodzenia Poľska. Na čele každej kapituly stojí aktuálny prezident republiky vo funkcii veľmajstra radu a samotnú kapitolu tvorí 5 (v prípade Vojenského Radu Virtuti militari 8) osôb, ktorých menuje prezident republiky spomedzi vyznamenaných príslušným radom.¹⁰⁰

Každoročné kapitulné zasadanie nositeľov sa konalo napríklad aj v prípade nórskeho záslužného Radu Svätého Olafa z roku 1847, jej hlavným programom však bolo okrem prepožičiavania insígnií predovšetkým revízia finančných výdavkov radu od posledného zasadaní.¹⁰¹

⁹⁸ Podrobný prehľad aktivít in: VON BLOH, Jutta Charlotte : Świato Orderu Orla Białego w czasach Augusta II. i Augusta III. In MECLEWSKA, Marta – SZCZECINA – BERKAN, Anna – ZAWADZKI, Michał (ed.). *Za ojczyne i naród. 300 lat Orderu Orla Białego*. Warszawa : Arx Regia. Ośrodek wydawniczy zamku królewskiego w Warszawie, e, 2005, s. 106-115.

⁹⁹ Článok 8, 9 stanov. Statuti dell'Ordine Supremo della SS. Annunziata. Gli Statuti del Re Vittorio Emanuele II. Stanovy publikované In CLARETTA, ref. 24, s. 71-72.

¹⁰⁰ Ustawa, ref. 33, články 20 – 28.

¹⁰¹ Článok 7 stanov, Stanovy publikované In SCHULZE, H. *Chronik sämtlicher bekannten Ritter - Orden und Ehrenzeichen, welche von Souverainen und Regierungen verliehen werden, nebst Abbildungen und Decorationen*. Berlin : W. Moeser und Kühn, 1853, s. 1052-1055.

PRÍSTUP K PANOVNÍKOVI

Zatiaľ čo osobný styk rytierov so suverénom laického rytierskeho rádu bol úplne samozrejmom a takmer každodennou záležitosťou, v prípade vyznamenaní v podobe radov bol zvyčajne veľmi ojedinelý. Možnosť prístupu k panovníkovi vo funkcii suveréna alebo veľmajstra radu do jeho súkromných priestorov preto predstavovala nesmierne veľkú formálnu poctu a bola významným reliktom, ktorý odkazoval na pôvodnú rovnosť rytierov v laických rytierskych rádoch, ktorá sa však v historicky mladšom období v podmienkach absolutistických monarchií postupne obmedzovala iba na prístup v súvislosti s prijatím nového nositeľa insígnií radu. V takom prípade však jeho postavenie voči panovníkovi už oproti minulosti nebolo rovnocenné. Ako príklad môžeme uviesť habsburský, pôvodne burundský Rad Zlatého rúna po jeho rozdelení na dve samostatné vetvy v roku 1700.

Možnosť prístupu do jednotlivých verejných priestorov panovníkovho sídla bola prísne odstupňovaná a závisela nielen od sociálneho, ale aj aktuálneho dvorského statusu. Samozrejme, na mysli máme oficiálny vstup formou audiencie, povolenie vstupu do súkromných priestorov napríklad pri zábave alebo rodinných udalostiach záviselo od ľubovôle panovníka alebo panovníčky. Prvou metou k vstupu ku panovníkovi bola sieň, v ktorej stáli na strážii drabantí. Za ňou bola rytierska sieň, prístupná všetkým šľachticom. Nasledovala prvá predsieň (antekamera), v ktorej sa museli zastaviť nižší dvorskí úradníci a tiež šľachtici, ktorí tvorili sprievod cudzích vyslancov a kardinálov. Do druhej, tzv. veľkej predsieni smeli vstúpiť grófovia, baróni, rytieri, vojenský hodnostári, miestodržiteľia, preláti, osobní lekári a niektorí osobní služobníci. Nasledujúca radná sieň bola konečnou zastávkou pre veľvyslancov, zastupujúcich pri dvore cudzie hlavy štátu, kurfirstov, ríšske kniežatá, arcibiskupov, biskupov, maršálov, komorníkov (členov komôr) a tajných radcov. Posledná miestnosť označená ako retirada mala už súkromný charakter a verejný stup do nej za normálnych okolností nebol možný.¹⁰² A práve do tohto priestoru smel nový nositeľ insígnií Radu Zlatého rúna v deň svojej investitúry vstúpiť dokonca dvakrát – najskôr do súkromných priestorov panovníka a potom aj do súkromných priestorov panovníčky (tieto priestory neboli spoločné, jej retirada a verejné miestnosti mali rovnaké pomenovanie a poradie ako u panovníka, len boli zrkadlovo obrátené).

Hoci sa v prípade novodobých vyznamenaní pocta tohto typu uplatňovala iba veľmi zriedkavo, mali na ňu právo nositelia habsburských radov. Osoby vyznamenané veľkokrížom Vojenského Radu Márie Terézie mohli vykonať audienciu u panovníka alebo panovníčky kedykoľvek bez predchádzajúceho ohlásenia sa u vrchného komorníka. V Bratislavskom hrade sa audiencia konala v priestoroch retirady, zatiaľ čo v Schönbrunne v zrkadlovej sále. Nositelia rytierskeho kríža sa audiencie v týchto priestoroch mohli zúčastniť iba počas radových sviatkov. V prípade ich príchodu a odchodu zo sviatkov sa povinné pobožkanie ruky panovníka konalo v tajnej radnej sieni.¹⁰³

Každý nositeľ insígnií uhorského Radu Svätého Štefana mohol kedykoľvek požiadať o audienciu u panovníka po ohlásení sa u hlavného komorníka a audiencia sa podobne ako v prípade Vojenského Radu Márie Terézie konala v rovnakých priestoroch – v retirade Bra-

¹⁰² VOKÁČOVÁ, Petra. *Príběhy o hrdé pokoře. Aristokracie českých zemí a císařský dvur v době vrcholného baroka*. Disertační práce. Brno : Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Historický ústav, 2007, s. 15-16.

¹⁰³ Článek 35 stanov. Statuten des löblichen Militärischen Maria Theresien – Ordens. Stanovy publikované In GOUTTA, ref. 4, s. 704.

tislavského hradu a v zrkadlovej sále Schönbrunnského paláca. Všetci nositelia insígnií sa pri svojom príchode a odchode z radového sviatku stretli s panovníkom, aby mu pobožkali ruku. Tento akt sa v prípade nositeľov rytierskeho kríža odohrával výlučne v priestoroch tajnej radnej siene, zatiaľ čo nositelia veľkokríža a komandéri, ktorí mali k panovníkovi kedykoľvek voľný prístup, sa mohli rozlúčiť aj na iných miestach.¹⁰⁴

Osoby vyznamenané rytierskym krížom Radu Leopolda smeli vstúpiť do tajnej radnej siene iba v čase sviatku radu, zatiaľ čo nositelia veľkokríža a komandéri do nej smeli vstúpiť kedykoľvek. Oproti tomu všetci bez rozdielu tried sa smeli zúčastniť na dvorských sviatkoch a mali prístup do tzv. apartmánov.¹⁰⁵ Presne rovnaké ustanovenia sa týkali aj nositeľov insígnií Radu Železnej koruny¹⁰⁶ a Radu Františka Jozefa.¹⁰⁷ Po revízii stanov posledne menovaného radu v roku 1916 však došlo ku zmene prístupu – stanovy vyznamenaným povoľovali už iba vstup na veľký dvorský bál, a aj to len domácim nositeľom insígnií bez rozdielu stavu. Zároveň sa mohli zúčastniť aj procesie počas sviatku Božieho tela, ktorý bol spoločným sviatkom všetkých habsburských radov.¹⁰⁸ Uvedená zmena nepochybne súvisela s veľkým nárastom prepožičaných insígnií všetkých habsburských vyznamenaní, a obmedzenie voľného prístupu k panovníkovi bolo iba logickým vyústením tohto stavu. Počet možných osôb s právom voľného prístupu k panovníkovi bol skutočne neúnosný – napríklad len za obdobie rokov 1850 – 1884 sa prepožičalo 242 insígnií Radu Svätého Štefana, 1 478 insígnií Radu Leopolda, 4 060 insígnií Radu Železnej koruny a 5 269 insígnií Radu Františka Jozefa. Z rovnakých dôvodov v roku 1884 došlo k zrušeniu práva na udelenie šľachtictva osobám vyznamenaným Radom Svätého Štefana, Radom Leopolda a Radom Železnej koruny.¹⁰⁹

V prípade savojského Radu Zvestovania sa všetci rytieri a úradníci pozývali na oslavy narodenia, úmrtia a svadieb panovníckeho domu, ako aj na všetky iné obrady, pri ktorých bezprostredne nasledovali kráľovských princov a bola im priznaná pozícia „bratrancov“. Pri všetkých slávnostných príležitostiach, báloch a formálnych obedov mali povolený vstup k panovníkovi.¹¹⁰

Každý nositeľ insígnií veľkokríža Radu Františka I. kráľovstva oboch Sicílií z roku 1829 mal prístup do trónnej siene a mal právo zúčastňovať sa dvorských obedov a kráľovských recepcií. Komandéri tohto radu mali právo iba na prístup k dvorským obedom a kráľovským recepciám, zatiaľ čo rytieri sa mohli zúčastniť iba recepcií.¹¹¹

Nositelia insígnií ruského Radu Svätého Juraja z roku 1769 mali tiež podobné osobitné výhody. Vyznamenaní dvomi najvyššími triedami radu mali v priestoroch panovníckeho

¹⁰⁴ Článok 15 stanov. Stanovy publikované In *Memoria insignis*, ref. 14, s. 36.

¹⁰⁵ Článok 21, 22 stanov. *Statuten für des erhabenen Österreichisch – Kaiserlichen Leopolds – Orden*. Wien Aus der kaiserlich – königlichen Hof - und Staatsdruckerey, 1808, s. 18.

¹⁰⁶ Článok 19, 20 stanov. *Statuten für den Oesterreichisch – Kaiserlichen Orden der eisernen Krone*. Wien: s.n., 1816.

¹⁰⁷ Článok 17, 18 stanov. *Statuten*, ref. 34.

¹⁰⁸ Článok 23 stanov. Revidierte *Statuten für den kaiserlich – österreichischen Franz – Joseph – Orden*. Wien : s.n., 1916.

¹⁰⁹ ŽUPANIČ, 2006, ref. 88, s. 138, 143.

¹¹⁰ Článok 7, 12 stanov. Statuti dell' Ordine Supremo della SS. Annunziata. Gli Statuti del Re Vittorio Emanuele II. Stanovy publikované In CLARETTA, ref. 24, s. 71-72.

¹¹¹ Článok 16 – 18 stanov. Stanovy publikované In *The Royal Order*, ref. 50.

dvora a na všetkých verejných miestach a slávnostiach vstup spolu s generálmajormi, zatiaľ čo nositelia insígnií 3. a 4. triedy radu spolu s plukovníkmi.¹¹²

Osobitnú poctu si užívali vyznamenaní švédskym Radom Serafinov z roku 1748. Všetky hliadky, s výnimkou hliadok v kráľovskom paláci, museli nositeľom insígnií tohto radu vždy dávať na poctu zbraň, hliadky v paláci však iba v takom prípade, ak nositelia insígnií boli oblečení do ceremoniálneho odevu radu.¹¹³

OMŠA ZA ZOMRELÝCH

Početné laické rytierske rády si uctievali pamiatku svojich zosnulých členov a podľa ich príkladu to robili aj mnohé historicky staršie vyznamenania v podobe radov. Napríklad poľský Rad Nepoškvrneného počatia Najsvätejšej Panny Márie vo svojich stanovách z roku 1637 na zosnulých nositeľov insígnií pamätal odslúžením spoločnej omše a navyše každému rytierovi stanovil povinnosť absolvovania ďalších tridsiatich omší.¹¹⁴ Stanovy iného poľského vyznamenania, Radu Bieleho orla z roku 1705, požadovali od každého novoprijatého rytiera, aby sekretárovi radu odovzdal 20 laktov čierneho aksamitu na vyhotovenie smútočných odevov pre použitie počas omší na počesť zosnulých nositeľov insígnií. Zádušné omše sa mali konať na druhý deň konania výročnej kapituly radu, pričom suverén nemal byť oblečený v čiernom, ale vo fialovom odevu. Každý prítomný rytier musel navyše obetovať jednu trojfuntovú sviečku. V prípade, ak by sa panovník kvôli chorobe alebo z iných dôvodov nemohol zúčastniť kapitulného zasadania nositeľov insígnií, v plnom rozsahu ho zastupoval kancelár radu s výnimkou zádušnej omše, ktorá sa v takom prípade vôbec nemala konať.¹¹⁵

Nositelia insígnií poľského Radu Svätého Stanislava z roku 1765 mali dať každoročne po 1 zlatom na spoločnú omšu za zomrelých rytierov a navyše za každého nebohého nositeľa insígnií mali dať individuálne odslúžiť po 30 zádušných omší.¹¹⁶

Brandenburský Rad Červeného orla z roku 1734 síce nevenoval zosnulým nositeľom vyznamenania pozornosť, zato však v prípade smrti suveréna boli všetci nositelia povinní nosiť smútok po dobu šiestich mesiacov s výnimkou služobníkov a vazalov kniežacieho domu, pretože na tých sa vzťahovali osobitné pravidlá.¹¹⁷

Každoročne na deň svätého Ľudovíta sa mala v kostole svätého Ľudovíta v Parme konať veľká slávnosť parmského Záslužného Radu Svätého Ľudovíta z roku 1849, a na druhý deň bohoslužba za duše zomrelých nositeľov insígnií radu, na ktorej sa povinne mali zúčastniť všetci žijúci nositelia insígnií nachádzajúci sa v tom čase v Parme, ktorým by v tom nebránili nejaké objektívne príčiny.¹¹⁸

¹¹² Článok 9 stanov. Statut Vojennavo Ordena Sv. Velikomučenika i pobedonosca Georgija. Stanovy publikované In ZAMYSLOVSKIJ, PETROV, ref. 6, časť 2, s. 40-41.

¹¹³ Obsah stanov publikovaný In SCHWAN, Christian Fridrich. *Abbildungen derjenigen Ritter – Orden welche eine eigene Ordenskleidung haben. Nebst einer jedem Orden beigefügten historischen Nachricht von dessen Ursprunge, Verfassung und Absicht.* Mannheim : Hof – und Akademische Buchhandlung, 1791, Seraphinenorden in Schweden, s. 6

¹¹⁴ Článok 11 – 12 stanov. Revidované stanovy publikované In NOWAKOWSKI, Franczisek. *Źródła do dziejów Polski.* Tom I. Berlín : Nakładem ksiegarza B. Behra, 1841, s. 98-109.

¹¹⁵ Článok 33, 41 stanov. Stanovy publikované In SADOWSKI, ref. 51, s. 70.

¹¹⁶ Článok 5, 12/4 stanov. Stanovy publikované In SADOWSKI, ref. 51, s. 99-100.

¹¹⁷ Článok 23 stanov. Ordens – Statuten des Brandenburgischen Rothen Adlers vom 13. Juli 1734. Stanovy publikované In HOEFTMANN, ref. 61, s. 13.

¹¹⁸ Kapitola 4, článok 9 stanov. Stanovy publikované In Regolamentoo, ref. 39.

Smrť nositeľa insígnií savojského Radu Zvestovania sa musela oznámiť každému nositeľovi insígnií radu spolu s výzvou, aby sa podľa starej tradície a v zhode so stanovami radu modlil za spásu jeho duše, ak „to je v zhode s vierovyznaním zosnulého“.¹¹⁹

V prípade habsburského Vojenského Radu Márie Terézie sa zádušná omša vo viedenskom augustiniánskom kostole slúžila iba za nositeľov insígnií katolíckeho vierovyznania.¹²⁰ Každoročne sa slúžila aj omša za zosnulé nositeľky insígnií španielskeho dámskeho Radu Márie Lujzy z roku 1792.¹²¹

Zaujímavé opatrenie v súvislosti s úctou voči zosnulým nositeľom insígnií predpisovali stanovy kurónskeho Radu Vďačnosti (*L' Ordre de la Reconnaissance*) z roku 1710 – rytieri mali svoju insígniu nosiť na čiernej stuhe namiesto zvyčajnej červenej, a to po dobu štyroch týždňov.¹²²

Odsluženie zádušnej omše za zosnulých nositeľov insígnií predpisovali aj stanovy pôvodne würzburgského Záslužného Radu Svätého Jozefa z roku 1807 (od roku 1817 bol toskánskym radom), táto sa mala konať každoročne na druhý deň po slávnostnom zasadnutí nositeľov insígnií počas sviatku radu (19. marca)¹²³.

PREZENTÁCIA INSÍGNIE

Duchovné rytierske rády pôvodne nosili textilnú insígniu na svojom plášti, zvyk nosenia reťaze s kovovou insígniou rádu sa rozšíril až niekedy v priebehu 15. storočia pod vplyvom laických rytierskych rádov.¹²⁴ Podľa ich príkladu však textilnú insígniu nosili aj príslušníci niektorých laických rytierskych rádov na plášťoch svojich ceremoniálnych odevov. Jednotlivé rády pritom používali rozmanité a niekedy aj dosť bizarné podoby insígnií a nemenej vynaliezavé spôsoby ich upevnenia na tele nositeľa.

Všeobecne najčastejšie sa používali textilné alebo kovové insígnie upevnené priamo na hrud' v podobe brošne a takýmto spôsobom sa nenosili iba insígnie rádov, ale aj rôzne devízy, impresy alebo osobné znamenia paraheraldického charakteru. V širokej škále možných spôsobov nosenia insígnií nechýbala prostá textilná šerpa padajúca cez plece k protiľahlému boku (napríklad kastílsky rád Šerpy z roku 1330), rovnaká šerpa so zavesenou insígniou (napríklad kastílsky rád Vázy pozdravenia alebo Štoly a vázy z roku 1403), ozdobná reťaz bez insígnie (napríklad kastílsky rád Šupiny z obdobia okolo roku 1430), ozdobná reťaz s insígniou (napríklad orleánsky rád Peleríny alebo Dikobrazu z roku 1394), kovová insígnia

¹¹⁹ Článok 13 stanov. Statuti dell' Ordine Supremo della SS. Annunziata. Gli Statuti del Re Vittorio Emanuele II. Stanovy publikované In CLARETTA, ref. 24, s. 72-73.

¹²⁰ Článok 42 stanov. Statuten des löblichen Militärischen Maria Theresien – Ordens. Stanovy publikované In GOUTTA, ref. 4, s. 706.

¹²¹ Článok 7 stanov. La Reina Doña María Luisa aprueba los estatutos de la Real Orden de damas nobles. Stanovy publikované In CEBALLOS – ESCALERA Y GILA, Alfonso – GARCÍA – MERCADAL Y GARCÍA – LOYGORRI, Fernando. *Las Órdenes y Condecoraciones civiles del Reino de España*. Boletín Oficial del estado, Madrid : Centro de estudios políticos y constitucionales, 2001, s. 329.

¹²² Článok 6 stanov. Stanovy publikované In TETSCH, Carl Ludwig : *Curländischer Kirchen – Geschichte von dem Zustande dieser Provinzial – Kirche, bis zum Ableben Gotthards ersten Herzogs zu Curland nebst der gegenwärtigen ausserlichen kirchlichen Verfassung dieses Herzogthums*. II. Teil. Riga und Leipzig : Johann Friedrich Hartknoch, 1767, s. 246.

¹²³ Článok 19 – 20 stanov z roku 1807. Stanovy publikované In LESER, ref. 23, s. 246.

¹²⁴ WALDSTEIN – WARTEMBERG, Berthold. *Řád johanitů ve středověku*. Praha : Academia, 2008, s. 209.

bez závesu uvevnená priamo na odeve (napríklad francúzsky rád Našej Panej zo Vznešeného domu alebo rád Hviezdy z roku 1351), textilná insígnia prišitá na odev (aragónsky rád rytierov sv. Juraja z roku 1371), opasok upevnený okolo krku (napríklad bourbonský rád Nádeje z roku 1365), kovový štítok zavesený v podpazuší (napríklad anjouovský rád Polmesiaca z roku 1448), insígnia bez závesu, položená priamo na šiju (napríklad rakúsky rád Vrkoča z rokov 1365/86), stuha uviazaná na ramene (napríklad neapolský rád Špulky z obdobia okolo roku 1386) alebo textilná stuha s kovovou insígniou, zavesená na šiji (napríklad mladší typ insígnie burgundského rádu Zlatého rúna z roku 1430).

Insígnie laických rytierskych rádov sa vyhýbali použitiu kríža, pretože tento sa považoval za atribút duchovných rytierskych rádov.¹²⁵ Kombináciou viacerých typov insígnií sa postupne vykryštalizoval jednotný štandard, ktorý spočíval v klenote zavesenom na stuhe prevesenej cez plece k protiľahlému boku, doplnený hviezdou na hrudi, druhou hviezdou na plášti a kolanou, ktorá sa nenosila každodenne, ale iba pri osobitných príležitostiach. Kolanu bežne nahrádzala insígnia zavesená na náhrdelnej stuhe. Práve tento kompletný model, ktorý od roku 1682 prezentoval anglický rád Podväzku,¹²⁶ začali postupne používať aj novovznikajúce vyznamenania v podobe rádov a používajú ich aj dnešné vyznamenania vo svojich najvyšších triedach.

Na rozdiel od laických rytierskych rádov, ktoré poznali iba jediný hodnostný stupeň – rytier, sa však väčšina panovníckych, dynastických, pontifikálnych a záslužných rádov členila do viacerých tried, najčastejšie do troch alebo piatich, mnohé rady však obsahovali celú škálu tried, ale výnimkou neboli ani rady s tradičnou jedinou triedou. Niekedy sa do radovej štruktúry zaraďovali aj dekorácie (medaily alebo kríže). Nové členenie si vynútilo aj vznik nových, viditeľne odlišných spôsobov závesu insígnií na textilných stuhách.¹²⁷ Napriek modifikáciám textilných závesov však stále zostával platný princíp prepožičiavania insígnií a nie ich udeľovania, pretože sa mohli odobrať v dôsledku závažného porušenia stanov rovnako ako insígnie v prípade laických rytierskych rádov.

Mnohé laické rytierske rády podľa vzoru duchovných rytierskych rádov požadovali každodenné nosenie insígnií a požiadavku ich povinného nosenia aplikovali nielen stanovou vyznamenaní v podobe rádov, ale výnimočne aj dekorácií. Drvivá väčšina z nich však nosenie insígnií nepredpisovala vzhľadom na zmenené spoločenské a kultúrne pomery modernej spoločnosti, ale ich verejné a viditeľné nosenie iba umožňovala. V súčasnosti sa teda uplatňuje opačný prístup než u rytierskych rádov – insígnie sa nosia iba občas, a to predovšetkým pri slávnostných alebo oficiálnych príležitostiach.

Povinné každodenné nosenie insígnií bolo charakteristické napríklad pre pruský Rad Čierneho orla z roku 1701. V prípade, ak sa niektorý rytier na verejnosti objavil bez nej, musel zaplatiť pokutu 50 dukátov v prospech sirotčince v Königsbergu. V prípade opakovaného priestupku sa pokuta zvýšila na 100 dukátov a na tretí raz už nasledovalo definitívne odobratie insígnie a vyškrtnutie previnilca zo zoznamu vyznamenaných.¹²⁸ Podobné usta-

¹²⁵ Podrobnejšie In BOULTON, D'Arcy Jonathan Dacre. 1987. Belts, Brooches, Collars and Crosses: The Development of the Insignia of the Monarchical Orders of Knighthood, 1325 - 1693. In *Heraldry in Canada*, roč. 21, 1987, č. 5, s. 9-39.

¹²⁶ Rád Podväzku však navyše používal špecifickú insígniu v podobe textilného podväzku, táto sa však predmetom nasledovania nestala. O insígniách tohto rádu podrobnejšie In GRAUS, Igor. Anglický Podväzkový rad svätého Juraja a jeho insígnie. *Pamiatky a múzeá*, roč. 50, 2001, č. 2, s. 40-42.

¹²⁷ Podrobnejšie In GRAUS, Igor. K vymedzeniu faleristiky ako vednej disciplíny (1. časť – nositeľnosť). In *Slovenská archivistika*, roč. 33, 1998, č.2, s. 48-52.

¹²⁸ Článok 24 stanov. *Statuten*, ref. 52, s. 20.

novenie obsahovali aj stanovy brandenburského Radu Červeného orla z roku 1734, vzhľadom na menej prestížny charakter radu však porušenie stanov predstavovalo menší postih. Za prvý priestupok bola pokuta 10 dukátov, za druhý 20 dukátov a za tretí 50 dukátov, stanovy však nešpecifikovali tresty za prípadné ďalšie nenosenie insígnií. Namiesto toho predpisovali vyznamenaným, aby zanedbávanie nosenia insígnií netolerovali žiadnemu z nich a priestupok ohlásili. Podľa vzoru laických rytierskych rádov však toho vyznamenanie poskytovalo isté úľavy – pri cestovaní alebo poľovačkách vyznamenaní nemuseli nosiť kompletnú insígniu, čiže kríž na veľkostihe a hviezdu, ale iba prostú medailu na stuhe, na ktorej bola vyrazená reliéfná podoba insígnie radu – čiže akúsi symbolickú náhradu vyznamenania.¹²⁹

Menšiu insígniu v podobe kríža zaveseného na bielej stuhe namiesto kolany v prípade každodenného nosenia povoľovali aj stanovy poľského Radu Nepoškvrneného počatia Najsvätejšej Panny Márie.¹³⁰ V prípade ďalšieho poľského vyznamenania, Radu Svätého Stanislava, jeho stanovy z roku 1765 neurčovali pokutu za nenosenie insígnie, ale za nenosenie predpísaného odevu, ktorý mala mať vyznamenaná osoba oblečený vždy v prítomnosti panovníka. Pokuta za opomenutie tejto povinnosti činila 1 zlatý, ktorý sa mal rozdeliť na almužny pre chudobných.¹³¹

Oproti tomu stanovy švédskeho Radu Serafinov z roku 1748 nerešpektovanie povinnosti každodenného nosenia insígnie od jej prevzatia až do smrti nositeľa trestali jeho vylúčením z radu.¹³²

V prípade kurónskeho Radu Vďačnosti (*L' Ordre de la Reconnaissance*) z roku 1710 sa porušenie povinnosti neustáleho nosenia insígnie trestalo kurióznou pokutou v podobe jedného páru pištolí.¹³³

Mnohé ďalšie rady síce stanovovali rovnakú povinnosť každodenného nosenia insígnií, ale ich stanovy bližšie nešpecifikovali žiadne tresty za porušenie nariadenia. Ako príklad môžeme uviesť hessenský Rad Za vojenské zásluhy (*L' Ordre Pour la vertu militaire*) z roku 1769, dánsky Rad Slona z roku 1693, francúzsky Rad Čestnej légie z roku 1802, saský Občiansky záslužný rad z roku 1815, ruský Rad Svätého Vladimíra z roku 1782, ale aj všetky habsburské rady s výnimkou Radu Alžbety. Insígnie tohto dámskeho radu (ale aj k radu pripojená medaila) sa povinne museli nosiť iba v prípade slávnostných príležitostí.¹³⁴ Každodenné nosenie insígnie však pritom nepredpisoval iba ruský Rad Svätého Juraja z roku 1769,¹³⁵ ale dokonca aj Kríž Svätého Juraja, čiže vyznamenanie s charakterom dekorácie.¹³⁶

Štandardom pri vyznamenaníach s viacerými triedami bolo nosenie insígnie najvyššej, čiže naposledy prepožičanej triedy, ktorú recipient vyznamenania prijal. Ojedinelú výnim-

¹²⁹ Článok 17 stanov. Ordens – Statuten des Brandenburgischen Rothen Adlers vom 13. Juli 1734. In HOEFTMANN, ref. 61, s. 11.

¹³⁰ Článok 6 stanov. Stanovy publikované In NOWAKOWSKI, ref. 114, s. 91.

¹³¹ Článok 5 stanov. Stanovy publikované In SADOWSKI, ref. 51, s. 99.

¹³² Obsah stanov publikovaný In SCHWAN, ref. 113, Seraphinenorden in Schweden, s. 5.

¹³³ Článok 7 stanov. Stanovy publikované In TETSCH, ref. 122, s. 247.

¹³⁴ Článok 10 stanov. *Statuten für den Elisabeth – Orden und die demselben Affiliirte Elisabeth – Medaille*. Wien: s.n., 1898.

¹³⁵ Článok 6 stanov. Statut Vojennavo Ordena Sv. Velikomučenika i pobedonosca Georgija. Stanovy publikované In ZAMYSLOVSKIJ, PETROV, ref. 6, časť 2, s. 39.

¹³⁶ Článok 4 stanov. Vysočajšeje povelenie Imperatora Aleksandra I. ot 13-go fevralja 1807 goda ob učreždenii osobennovo znaka otličija vojennovo ordena. Stanovy publikované In ZAMYSLOVSKIJ, PETROV, ref. 6, časť 2, s. 85.

ku predstavovala prax srbského záslužného Radu Miloša Veľkého založeného v roku 1898. Jeho stanovy totiž požadovali, aby tí dôstojníci, ktorí boli vyznamenaní vyššími triedami Radu Miloša Veľkého a Radu Bieleho orla, nosili každodenne iba insígniu najnižšej triedy oboch radov.¹³⁷ Hannoverový záslužný Rad Svätého Juraja z roku 1839 prikazoval neustále nosenie insígnií in natura na uniforme a zakazoval nosenie rozety v gombíkovej dierke.¹³⁸

Vo všeobecnosti je v prípade prezentácie insígnie pozorovateľný trend vedúci od vyjadrenia permanentnej pocty (povinné stále nosenie insígnie) typickej pre rytierske rády smerom k príležitostnej pocte (jednorazová pocta pri prepožičaní insígnie s možnosťou jej príležitostného nosenia), ktorá je charakteristická pre vyznamenania. Možnosť nosiť iba jedinú insígniu príslušného vyznamenania v prípade osôb viackrát vyznamenaných tým istým radom pritom nadväzovalo na prax duchovných rytierskych rádov, v ktorých jedna osoba v ráde nemohla zaujímať dve hierarchicky rozdielne pozície.

VRACANIE INSÍGNIE

Početné laické rytierske rády a podľa ich príkladu aj mnohé vyznamenania v podobe radov požadovali vracanie insígnií po smrti ich oprávneného nositeľa, čím sa zabezpečovala nielen neprenosnosť týchto insígnií,¹³⁹ ale navyše sa mohli opätovne použiť, prípadne sa recykloval použitý drahý kov, z ktorého boli vyrobené. V takom prípade boli majetkom rádu a rytierom sa iba prepožičiavali, pričom bývali veľmi presne evidované a často sa aj číslovali. Stanovy jednotlivých radov tiež určovali podmienku vrátenia insígnií po nositeľovej smrti kancelárii radu do istého, presne stanoveného termínu. Poistka vracania insígnií sa pritom realizovala v dvoch rovinách. Prvou bolo obdržanie výtláčku radových stanov, ktoré nositeľa informovali o všetkých jeho povinnostiach.¹⁴⁰ V niektorých prípadoch mohol vyznamenaný navyše dostať výpis zo stanov so znením povinnosti vrátenia insígnií.¹⁴¹

Druhou poistkou, ktorá sa nespoliehala na čestné slovo alebo na ochotu pozostalých alebo dedičov, bola požiadavka podpisu písomného záväzku (reverzu) vrátenia insígnií.¹⁴²

¹³⁷ Článok 2–3 stanov. Stanovy publikované In ACOVIĆ, Dragomir : Řád Miloše Velikého. In *Drobná plastika*, roč. 17, 1980, č. 2–3, s. 68.

¹³⁸ Článok 14 stanov. Stanovy publikované In WAHLEN, ref. 53, s. 38.

¹³⁹ K podmienke neprenosnosti, ktorá je jednou so základných faleristických kategórií bližšie in: GRAUS, Igor. K vymedzeniu faleristiky ako vednej disciplíny 2. Neprenosnosť. In *Slovenská archivistika*, roč. 34, 1999, č. 1, s. 17-35.

¹⁴⁰ Niekedy sa však povinne museli vracat' aj samotné stanovy, ako napríklad v prípade habsburského Radu Železnej koruny (článok 17 stanov) alebo Radu Františka Jozefa (článok 14 stanov). Stanovy Radu Františka Jozefa sa však vracali iba do roku 1916, novovydané revidované stanovy túto povinnosť nevyžadovali.

¹⁴¹ Napríklad insígnie dánskeho Radu Danebrogu pre rytiera 3. triedy sa v polovici 19. storočia vyznamenaným zo zahraničia doručovali s výpisom článku 30 stanov, ktorý požadoval ich vrátenie. GRAUS, Igor. Doktor Kristián Andreas Zipser a jeho radové dekorácie. In *Drobná plastika*, roč. 25, 1988, č. 1, s. 24-25.

¹⁴² Uvedené opatrenie sa používalo aj v prípade radov habsburskej monarchie. Napríklad insígnie uhorského Radu svätého Štefana sa po nositeľovej smrti museli vracat' spolu s exemplárom radových stanov kancelárii radu. Vyznamenaný sa musel po obdržaní insígnie písomne zaviazat', že dedičia alebo pozostalí insígnie po jeho smrti vrátia. Toto potvrdenie sa vyžadovalo aj od najvyššie postavených domácich či zahraničných nositeľov insígnií, bez ohľadu na to, či to boli svetské alebo duchovné osoby. (PANDULA, Attila. Der königlich - ungarische St. Stephans – Orden. In STOLZER, Johann – STEEB, Christian (ed.). *Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Im Auftrag der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde. Graz : Akademische Druck - u. Verlagsanstalt, 1996, s. 125.

Ak sa nemohla vrátiť insígnia, vyžadovalo sa vrátenie drahého kovu. Napríklad v prípade poľského Radu Nepoškvrneného počatia Najsvätejšej Panny Márie stanovy predpisovali vrátenie insígnií do troch mesiacov po smrti nositeľa pokladníkov radu alebo suverénovi. V prípade straty kolany z nedbanlivosti alebo následkom nehody sa ale muselo pokladníkovi vrátiť rovnaké množstvo zlata, aké bolo potrebné pre výrobu novej insígnie.¹⁴³ Podobné opatrenie vyžadoval aj neapolský rád Hranostaja z roku 1465. Kolanu mali pozostalí vrátiť v termíne do štyroch mesiacov od rytierovej smrti rádového kostolu svätého Michala alebo na iné primerané miesto, odkiaľ ju mohli doručiť suverénovi, ale v prípade ak by tak neurobili, boli povinní od suveréna prijať akýkoľvek trest.¹⁴⁴

Jednotlivé insígnie sa však vracali aj v prípade viacnásobného vyznamenania tým istým radom, pričom sa vždy vracala insígnia predchádzajúcej, čiže nižšej triedy – ako to bolo napríklad v prípade hessenského Radu Ludwiga z roku 1831.¹⁴⁵ Výnimočne, ako napríklad v prípade bádenského Radu Zähringerského leva, ktorý bol v roku 1896 zriadený v piatich triedach, jeho stanovy povoľovali aj dosiahnutie vyššej triedy bez povinného vyznamenania nižšou triedou. Staršia insígnia sa však aj v takom prípade musela povinne vrátiť kancelárii radu.¹⁴⁶

Zaujímavú podobu malo vracanie insígnií v prípade Saského Vojenského Radu svätého Henricha z roku 1736. Po smrti nositeľov insígnií štyroch tried radu sa požadovalo vracanie insígnií spolu so stanovami radu, a stanovy sa povinne vracali aj pri opakovanom vyznamenaní vyššou triedou radu. V prípade poddôstojníkov a vojakov od roku 1796 vyznamenávaných zlatou a striebornou Vojenskou záslužnou medailou, ktorá sa považovala za piatu triedu radu sa postupovalo inak. Osoby vyznamenané striebornou medailou, ktoré boli navrhnuté na zlatú medailu, ju vrátili kancelárii radu a spolu so zlatou medailou si prevzali aj „náhradu“ za odovzdanú medailu v sume 25 toliarov. Po smrti nositeľov vyznamenania vdova, deti alebo iný testamentárny dedič obdržal 25 toliarov za striebornú a 100 toliarov za zlatú medailu. V prípade že vojenskú službu konali až do svojej smrti a pritom nemali manželku, deti alebo iných potomkov, mali povolené menovať nejakú osobu, ktorej pripadla medaila a následná odmena za jej vrátenie.¹⁴⁷

Nositelia insígnií mnohých radov však mali možnosť vlastniť viaceré exempláre insígnií za predpokladu suverénovho súhlasu. V takom prípade sa vracala iba pôvodná insígnia, ďalšie insígnie zostávali pozostalým.

Vracanie dekorácií však bolo zriedkavým javom, s ohľadom na ich menšiu hodnotu s nižšími výrobnými nákladmi preto zvyčajne zostávali v rodine zosnulého. Povinne sa však vracali napríklad niektoré saské dekorácie – Čestný odznak z roku 1876¹⁴⁸ alebo Medai-

¹⁴³ Článok 14 stanov. Stanovy publikované In NOWAKOWSKI, ref. 114, s. 94.

¹⁴⁴ BOULTON, ref. 26, s. 425-426.

¹⁴⁵ Článok 9 stanov. Napríklad u hessenského Veľkovojevodského hessenského Radu Ludwiga. *Statuten*, ref. 57.

¹⁴⁶ Článok 9, 12 stanov. *Statuten des Grossherzoglichen Ordens vom Zähringer Löwen*. Karlsruhe : s.n., 1896.

¹⁴⁷ Článok 16 – 17 stanov. *Statuten*, ref. 29.

¹⁴⁸ Článok 4 stanov. *Urkunde über die Stiftung eines allgemeinen Ehrenzeichens vom 31. Januar 1876*. Dresden : J.J. Eberlein, Pirne, 1876.

la Fridricha Augusta z roku 1905,¹⁴⁹ prípadne habsburský Vojenský záslužný kríž z roku 1849¹⁵⁰ a Záslužný kríž z roku 1850.¹⁵¹

Veľmi zaujímavé ustanovenie obsahovali stanovy bavorského Radu Svätého Huberta z roku 1708. V prípade, ak vyznamenaný prišiel o insígniu čestným spôsobom, čiže ak ju stratil napríklad v boji, veľmajster mu bezplatne poskytol novú insígniu. Ak však o insígniu prišiel nečestným spôsobom, napríklad v dôsledku dlžoby alebo nedbalosti, alebo ak ju hoci len poškodil, musel si v termíne do štyroch mesiacov na vlastné náklady zaopatriť novú insígniu alebo ju dať opraviť. Ak však insígniu dal do zálohu alebo ju predal, vyškrtili ho zo zoznamu nositeľov radu. Povinné bolo každodenné nosenie insígnie, každý deň opomenutia tejto povinnosti sa pokutoval sumou 20 ríšskych toliarov v prospech chudobných.¹⁵² Navlas rovnaké opatrenia pritom používali niektoré laické rytierske rády. Napríklad, ak rytier rádu Zlatého rúna prišiel o insígniu čestným spôsobom v boji alebo počas zajatia, suverén mu na svoje náklady vyhotovil novú kolanu. V prípade, ak by o ňu prišiel spôsobom, ktorý sa nepovažoval za čestný, musel si ju v lehote do štyroch mesiacov dať vyrobiť na vlastné náklady. Kolanu tiež nesmel dať do zálohu, predat' alebo darovať.¹⁵³

Zákaz predat' insígniu, vymeniť ju, scudziť, požičať, dať do zálohu alebo použiť ju ako zábezpeku ojedinele explicitne vyjadrovali napríklad aj stanovy dánskeho Radu Slona z roku 1693.¹⁵⁴

VÝLUČNOSŤ (TZV. NEKOMPATIBILITA) INSÍGNIE

S nositeľmi insígnií veľmi úzko súvisí aj výlučnosť členstva. Tak ako člen duchovného rytierskeho rádu mohol byť v danom čase iba príslušníkom jediného konkrétneho rádu, aj stanovy mnohých laických rytierskych rádov spočiatku predpisovali výlučnosť členstva v konkrétnom ráde.

Požiadavka exkluzivity členstva v duchu hesla *nemo potest duobus dominis servire* malo svoje opodstatnenie v prípade laických rytierskych rádov v období, kým slúžili vo funkcii politického či diplomatického prostriedku. Týmto opatrením, čiže požadovaním výlučnosti v záujme konkrétneho rádu, jeho zakladateľ mohol ovplyvňovať zloženie členskej základne odmietaním jemu nevhodných nositeľov insígnií iných rádov (ktoré slúžili iným panovníkom) a naopak, mohol ju formovať umožnením ich členstva za vopred stanovených podmienok. Tiež slúžila ako prejav supremacie konkrétneho rádu nad inými rádmi a zreteľne

¹⁴⁹ Článok 5 stanov. *Urkunde über die Stiftung einer Friedrich Auguste – Medaille vom 23. April 1905*. Dresden 1905.

¹⁵⁰ MĚŘIČKA, Václav. Rakouský Vojenský záslužný kríž. In *Drobná plastika*, roč. 9, 1972, č. 3, s. 81. Dekorácia sa povinne vracala až do roku 1874, po zmene stanov v tomto roku zostávala v rodine zosnulého.

¹⁵¹ Článok 5 stanov. *Statuten für das mit allerhöchster Entschliessung vom 16. Februar 1850 gegründete Verdienstkreuz*. b.m.: L.C. Zamarski, Universitäts – Buchdruckerei.

¹⁵² Článok 18, 21 – 23 stanov. Obsah stanov publikovaný In SCHWAN, ref. 113, Orden des heil. Hubertus in Ruhrpfalz, s. 4-5.

¹⁵³ Článok 3, 40 stanov. *Ordonnances de l' Ordre de la Toison d' Or*. A Vienne : Chez Jean Thomas Trattner, 1757, s. 3-4, 32.

¹⁵⁴ Článok 27 stanov. *Statuta Ordinis Elephantini, prout a Christiano V. Daniae et Norvegiae Rege renovata et aucta fuere Havniae Kal. Decemb. 1693*. Stanovy publikované In *Godefridi Guilielmi Leibnitii Mantissa codicis juris gentium diplomatici continens statuta magnorum ordinum regiorum, acta vetera electionum regis romani ... Pars altera*. Hannoverae, sumptibus Gotfridi Freytagii, 1700, s. 66.

dávala najavo jeho výlučnosť a osobitné popredné miesto medzi ostatnými združeniami tohto typu. S ohľadom na potrebu zisku politických spojencov aj zo zahraničia a neskôr kvôli postupnej strate politických funkcií laických rytierskych rádov a ich narastajúceho významu v systéme ocenení sa však výlučnosť začala stávať nepohodlnou, a preto sa prehodnocovala. Ako príklad môžeme uviesť pôvodne burgundský rád Zlatého rúna. Ten síce od svojho vzniku v roku 1430 vyžadoval exkluzivitu členstva, ale svoje stanovky zmenil už v roku 1445 na kapitule v Gente. Odteraz sa členmi rádu mohli stať aj králi, cisári a vládnci vojvodovia, ktorí boli členmi iných rádov za predpokladu, že tie iné rády sami založili alebo boli ich suverénmi.¹⁵⁵

Po transformácii rádu Zlatého rúna na vyznamenanie sa problematika nekompatibility jeho insígnií stala omnoho naliehavejšou. Výlučnosť nosenia insígnií mala svoje opodstatnenie v čase, kedy rytierske rády boli politickými združeniami šľachty sústredenej okolo osoby panovníka, ale stala sa limitujúcou v čase, kedy sa rády stali vyznamenaniami, a spojenie nositeľov insígnií s osobou hlavy rádu bolo už iba veľmi voľné. Aj keď sú známe viaceré prípady vzdania sa insígnií iných rádov a radov kvôli Zlatému rúnu a naopak, v historicky mladšom období sa uvedený rozpor predovšetkým z diplomatických dôvodov riešil panovníckymi dišpenzmi. V podmienkach habsburskej monarchie kompatibilitu radov od roku 1759 riešili iba stanovky Vojenského Radu Márie Terézie¹⁵⁶ a od roku 1764 stanovky Radu Svätého Štefana.¹⁵⁷ Zmenu stanov Radu Zlatého rúna vykonal až Jozef II. v roku 1767.¹⁵⁸

Podobné opatrenie sa uplatňovalo aj v stanovách poľského Radu Nepoškvrneného počatia Najsvätejšej Panny Márie. S výnimkou cudzích panovníkov a vládncich kniežat nebolo možné jeho insígnie prepožičať nikomu, kto by sa už predtým nezriekol skôr prijatých insígnií a iných rytierskych zväzkov.¹⁵⁹

Kompatibilitu insígnií francúzskych radov zabezpečovali stanovky Radu Svätého Ľudovíta z roku 1693, ktoré síce povoľovali súčasné nosenie insígnií Radu Svätého Ducha a Radu Svätého Michala, neriešili však insígnie iných zahraničných radov.¹⁶⁰ Diferencovanú kompatibilitu insígnií zabezpečovali aj stanovky španielskeho Radu Karola III. z roku 1771 – rad bol kompatibilný iba so španielskym Radom Zlatého rúna a všetky ostatné domáce a zahraničné vyznamenania s ním boli nekompatibilné, pričom osobitne sa zdôrazňovala nekompatibilita s Radom Svätého Januária a duchovným rytierskym rádom rytierov svätého Jána Jeruzalémskeho. Uvedená nekompatibilita sa však nevzťahovala nielen na suveré-

¹⁵⁵ GRAUS, Igor. *AULTRE N' AURAY*. (Rád Zlatého rúna a uhorská šľachta.) In FEDERMAYER, Frederik (ed.). *Magnátske rody v našich dejinách 1526-1948*. Almanach SGHS. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, v tlači.

¹⁵⁶ Článok 40 stanov. Statuten des löblichen Militärischen Maria Theresien – Ordens. Stanovky publikované In GOUTTA, ref. 4, s. 705-706.

¹⁵⁷ Článok 32 stanov. Stanovky publikované In *Memoria insignis*, ref. 14, s. 41.

¹⁵⁸ K problematike nekompatibility vyznamenaní habsburskej monarchie pozri napríklad: MÜLLER, Helmut – Theobald. *Autre n'auray – Einen anderen will ich nicht! Unvereinbarkeitsbestimmungen am Beispiel „Österreichischer“ Ritter - und Verdienstorden*. In DIKOWITSCH, STANGLER, STOLZER, ref. 15, s. 41-51.

¹⁵⁹ Článok 3 stanov. Stanovky publikované In NOWAKOWSKI, ref. 114, s. 90.

¹⁶⁰ Článok 6 stanov. *Édit du Roi, portant création et institution d' un Ordre Militaire sous le Titre de S. Louis, dont le Roi se déclare Chef et Souverain Grand – Maître*. Stanovky publikované In D' ASPECT, ref. 5, s. 307.

nov radov a kniežatá, ale ani na ich synov alebo najbližších príbuzných. Uvedené opatrenia zostali v platnosti aj po vydaní nových stanov radu v roku 1804.¹⁶¹

Oproti tomu žiaden nositeľ insígnií poľského Radu Svätého Stanislava z roku 1765 nesmel bez povolenia panovníka a suveréna radu prijať insígnie iného radu a bez jeho osobitného povolenia takisto jeho insígnie nemohla získať žiadna osoba, ktorá už nosila nejaký zahraničný rad.¹⁶²

Insígnie falckého Radu Svätého Huberta z roku 1708 nemohol získať nikto, kto už bol nositeľom insígnií iného radu. Mohol ich získať iba v prípade, ak sa ich predtým vzdal. Uvedené opatrenie sa však netýkalo panovníka, jeho nástupcov na tróne ako aj kniežat.¹⁶³

Nositeľom insígnií švédskeho Radu Serafinov sa mohol stať iba nositeľ insígnií Radu Meča alebo Radu Severnej hviezdy.¹⁶⁴ Podobne v prípade dánskeho Radu Slona jeho insígnie mohol získať iba nositeľ insígnií Radu Danebrog, pričom ich však pri prijatí insígnií Radu Slona musel vrátiť kancelárovi radu. Po zisku insígnií Radu Slona mohol iné vyznamenanie prijať iba so súhlasom veľmajstra, ale aj v takom prípade sa musel vzdať nosenia ich insígnií v domovských krajinách dánskeho panovníka.¹⁶⁵ Oproti tomu každý nositeľ insígnií francúzskeho Radu Svätého Ducha z roku 1578 musel byť predtým nositeľom insígnií Radu Svätého Michala z roku 1469. V prípade že ním ešte nebol, insígnie tohto radu prijal automaticky tesne pred prijatím insígnií Radu Svätého Ducha.¹⁶⁶

Podobne každý nositeľ insígnií Ruského Radu Svätého Ondreja z roku 1682 sa v deň ich prijatia automaticky stal aj držiteľom najvyšších tried Radu Svätého Alexandra Nevského, Radu Bieleho orla, Radu Svätej Anny a Radu Svätého Stanislava.¹⁶⁷ Zahraničné vyznamenania však mohli ruskí občania nosiť iba po predchádzajúcom súhlase ministerstva zahraničných vecí, ktoré vystavilo úradnú nostrifikáciu.¹⁶⁸

Nostrifikácia sa však ojedinele vyžaduje ešte aj dnes – napríklad Luxemburčania, ktorí sa na verejnosti objavia s insígniami alebo hoci iba so stuhou zahraničného radu bez predchádzajúcej autorizácie vláduceho veľkvojvodu, budú potrestaní pokutou od 500 do 5 000 euro.¹⁶⁹

¹⁶¹ Článok 11 – 14 stanov z roku 1771. Real cédula del Rey Don Carlos III. instituyendo la Real y distinguida Orden de Carlos III. Stanovy publikované In CEBALLOS, ESCALERA, ref. 121, s. 298. Článok 11-13 stanov z roku 1804. Stanovy publikované In Estatutos de la Real Orden de Carlos III. en la redacción dada por Don Carlos IV. en su Real decreto de 12 de junio de 1804, tamže, s. 310.

¹⁶² Článok 12/5 stanov. Stanovy publikované In SADOWSKI, ref. 51, s. 100.

¹⁶³ Článok 8, 9 stanov. Obsah stanov publikovaný In SCHWAN, ref. 113, Orden des heil. Hubertus in Ruhrpfalz, s. 3.

¹⁶⁴ Obsah stanov publikovaný In SCHWAN, ref. 113, Seraphinenorden in Schweden, s. 7.

¹⁶⁵ Článok 14, 18 stanov. In Statuta Ordinis Elephantini, prout a Christiano V. Daniae et Norvegiae Rege renovata et aucta fuere Havniae Kal. Decemb. 1693. Stanovy publikované In *Godefridi*, ref. 154, s. 64-65.

¹⁶⁶ Článok 83 stanov. In *Les statuts et ordonnances de l'Ordre du benoist Saint esprit estably par le Tres – Chrétien Roy de France et de Pologne Henry III. de ce nom*. Paris : Jean Jombert, 1689, s. 70-71.

¹⁶⁷ Článok 235 stanov. Statut Imperatorskovo ordena Sv. Apostolja Andreja Pervozvannovo. Stanovy publikované In *Svod učreždenij gosudarstvennych*, ref. 7.

¹⁶⁸ Článok 137 stanov. Statuty ordenov i ordenskich znakov otličja. Obščie postanovlenija ob ordenach. Stanovy publikované In *Svod učreždenij gosudarstvennych*, ref. 7.

¹⁶⁹ Článok 229. *Loi du 18. Juin 1879 portant révision du code penal*. Zákon publikovaný In Grand - Duché de Luxembourg. Distinction Honorifiques. Code administratif 4, 2007, s. 4.

OZDOBENIE ERBU A TITULATÚRA

Príslušníci duchovných rytierskych a laických rytierskych rádov celkom bežne vo svojich šľachtických erboch používali insígnie príslušného rádu (alebo dokonca aj viacerých rádov), odchýlky boli pritom iba v spôsobe ich aplikácie.¹⁷⁰ Podobne aj osoby vyznamenané radmi zvyčajne disponovali právom doplnenia svojho rodového erbu insígniami príslušnej triedy, ktorej boli nositeľmi. Uvedené právo sa často objavovalo priamo v stanovách jednotlivých vyznamenaní, zvyčajne v stručnej formulácii bez uvedenia akýchkoľvek detailov, ako napríklad v prípade habsburského Radu Františka Jozefa z roku 1849, ktorý každému vyznamenanému povolil „*ozdobit' svoj šľachtický erb jemu prislúchajúcou insígniou radu.*“¹⁷¹ Niektoré rady pritom podobu insígnií okolo erbu určovali veľmi striktné a podrobne, ako napríklad Saský Vojenský Rad Svätého Henricha z roku 1736 v stanovách z roku 1829.¹⁷² Hannoverový Rad Guelfov z roku 1815 vo svojich revidovaných stanovách z roku 1841 umožňoval použitie insígnie v erbe iba pre prvé štyri triedy radu, zatiaľ čo nositelia insígnií 5. triedy radu také právo nemali.¹⁷³ Ustanovenia o možnosti použitia insígnie radu v súvislosti s erbmi obsahovali stanovy takmer všetkých historicky starších rádov.¹⁷⁴

S právom na používanie insígnií často súvisela aj príslušná titulatúra. Napríklad nositelia insígnií všetkých habsburských rádov mali právo používať titul „nositeľ radu“, pričom stanovy Radu Františka Jozefa, Radu Železnej koruny a Radu Leopolda obsahovali jednotne formulované ustanovenie s rozkazom pre všetky štátne úrady, aby pri úradných záznamoch o nositeľovi insígnií okrem titulov, ktoré mu patrili od narodenia, povinne uvádzali aj titul pripojený k radu.¹⁷⁵ Tento titul síce súvisel s vyznamenaním, ale nepovažoval sa za osobitné vyznamenanie rovnako ako v prípade profesných alebo funkčných titulov, na rozdiel od kategórie čestných titulov úradného charakteru, ktoré sa ako osobitné vyznamenanie udeľovali neúradníkom.¹⁷⁶ Podobný pokyn štátnym úradom o povinnom uvádzaní titulu spoje-

¹⁷⁰ K problematike bližšie In GRAUS, Igor. Rádová symbolika a jej aplikácia v heraldickej tvorbe. In ŠIŠMIŠ, Milan (ed.). *Heraldika na Slovensku*. Zborník príspevkov z rovnomeného sympózia, ktoré usporiadala Slovenská genealogicko – heraldická spoločnosť pri Matici Slovenskej v spolupráci so Sekciou pomocných vied historických a archívniectva Slovenskej historickej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied a Trenčianskym múzeom v Trenčíne v dňoch 5.-7. septembra 1996 v Trenčíne. Martin : SGHS, 1997, s. 100-113.

¹⁷¹ Článok 19 stanov. *Revidierte Statuten*, ref. 108.

¹⁷² Článok 12 stanov. *Statuten*, ref. 29.

¹⁷³ Článok 17 stanov. *Patent, die revidierten Statuten des Guelphen – Ordens betreffend*. Hannover : Fr. B. Cultmann & Sohn, 1841, s. 6-7.

¹⁷⁴ K problematike bližšie In GRAUS, Igor. Využitie insígnií vyznamenaní v súčasnej heraldickej tvorbe. In *Genealogicko - heraldický hlas*, roč. 10, 2000, č. 1, s. 34 – 39, tenže: Občianska heraldika a faleristika. In HAUTOVÁ, Júlia – VRTEL, Ladislav (ed.). *Občianska heraldika /Civil Heraldry*. Martin : Slovenská genealogicko heraldická spoločnosť, 2002, s. 99-108, tenže: Armálesy z hľadiska faleristiky. In ŠIŠMIŠ, Milan (ed.). *Erbové listiny. Patent of Arms*. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2006, s. 181-193. Veľké množstvo príkladov aplikácie insígnií rytierskych rádov a panovníckych (dynastických) a záslužných rádov In NEUBECKER, Ottfried. Ordensritterliche Heraldik. In *INFO*, roč. 2, 1981, č. 14 – 20, 22, roč. 3, 1982, č. 24-26, roč. 4, 1983, č. 27, 29-30, roč. 5, 1984, č. 31-36, roč. 6, 1985, č. 37-40.

¹⁷⁵ Stanovy Radu Františka Jozefa, článok 19, stanovy Radu Železnej koruny, článok 22, stanovy Radu Leopolda, článok 24.

¹⁷⁶ Podrobnejšie In LAICH, Mario: *Altösterreichische Ehrungen, Auszeichnungen des Bundes*. Vergleichliche und Betrachtungen. Ein Beitrag zur Rechts – und Kulturgeschichte. Innsbruck – Wien : Tyrolia Verlag 1993, s. 169- 175.

ného s vyznamenaním, ako v prípade habsburských radov obsahovali napríklad aj stanovy Kráľovského Saského Domáceho Radu Rutovej koruny.¹⁷⁷

Obnoviteľ hessenského Radu Ludwiga v roku 1831 povolil nositeľom insígnií všetkých piatich tried radu (ale už nie nositeľom pripojenej zlatej a striebornej medaily) doplniť svoj erb príslušnými insígniami radu, a títo zároveň smeli vo svojich tituloch uvádzať aj zisk insígnií radu.¹⁷⁸

Právo titulovať sa ako nositeľ príslušnej triedy konkrétneho vyznamenanania obsahovali nielen stanovy početných radov, ale aj nižších foriem vyznamenaní v podobe dekorácií. Napríklad osoby vyznamenané habsburským Občianskym záslužným krížom boli oprávnené túto skutočnosť proklamovať termínom „majiteľ“ a týmto spôsobom sa mal označovať vo všetkých úradných dokumentoch.¹⁷⁹

HESLÁ

Verbálne mottá, heslá alebo pokriky, ktoré boli charakteristické predovšetkým pre stredovekú heraldiku, mali s najväčšou pravdepodobnosťou svoj pôvod v bojových pokrikoch, ktoré sprevádzali útok rytierov. Zvyčajne mali podobu rodového mena alebo vzývali niektorého zo svätcov. Približne od 2. polovice 14. storočia sa verbálne vyjadrenia tohto typu začali spájať nielen s rodovými erbmi, ale aj rôznymi osobnými paraheraldickými emblémami alebo symbolmi – devízami a impresami, ktorých podstatou bolo práve spojenie jednoduchého obrazového motívu s výstižným heslom. Mávali podobu trojrozmernej insígnie, šperku alebo výšivky a nosili sa nielen upevnené na odeve, ale stávali sa aj všeobecne používaným motívom, ktorý sa aplikoval najrôznejšími spôsobmi pre účely výzdoby, identifikácie, znamení lásky alebo vojenskej či politickej propagandy. Nemali žiaden súvis s heraldickými znameniami (erbami) a doba ich životnosti kolísala od jednorazového použitia pri jedinej konkrétnej príležitosti až po dlhodobé použitie.¹⁸⁰

Rovnaký typ hesiel v súvislosti s insígniami používali početné laické rytierske rády¹⁸¹ a podľa ich vzoru aj vyznamenanania v podobe radov. Rady pritom mávali svoje svoje osobitné heslo často uvedené na averze alebo reverze insígnie a toto heslo mohlo byť osobným heslom panovníka a zakladateľa radu, heslom vládnucej dynastie, mohlo sa vzťahovať priamo na osobu a činnosť nebeského patróna vyznamenanania alebo iba prasto vyjadrovalo dô-

¹⁷⁷ Článok 19 stanov. Stanovy publikované in ROTH, Erhard – AUTENGRUBER, Michael (ed.). *Sammlung der Statuten, Stiftungserlasse und Verordnungen bezüglich der Orden und Ehrenzeichen des Königreichs Sachsen. Deutsche Ordensstatuten – Sammlungen Band I.* Offenbach : PHV Phaleristischer Verlag Michael Autengruber, 1998, s. 16.

¹⁷⁸ Článok 4 stanov. *Statuten*, ref. 57.

¹⁷⁹ Článok 3 stanov. *Statuten*, ref. 151.

¹⁸⁰ Podrobnejší rozbor in: BOULTON, D'Arcy Jonathan Dacre : *Insignia of Power : The Use of Heraldic and Paraheraldic Devices by Italian Princes, c. 1350 – c.1500.* In ROSENBERG, Charles (ed.). *Art and Politics in Late Medieval and Early Renaissance Italy: 1250 – 1500.* Notre Dame Conferences in Medieval Studies Number II., Institute of Medieval Studies, University of Notre Dame, Notre Dame 1990, s. 103–119. Heslo badge. In BROUGHTON, Branford. B. *Dictionary of Medieval Knighthood and Chivalry. Concepts and Terms.* New York – Westport – Connecticut – London : Greenwood Press, 1986, s. 4. Konkrétne propagandistické využitie devíz na prelome 14. a 15. storočia. In NEJEDLÝ, Martin. *Fortuny kolo vrtkavé. Lásky, moc a spoločnosť ve stredoveku.* Praha : Nakladatelství Aleš Skřivan ml., 2003, s. 327–328.

¹⁸¹ Niektoré laické rytierske rády, ako napríklad uhorský rád Svätého Juraja z roku 1325 alebo anglický rád Podvázku z roku 1348 mali dokonca verbálne insígnie.

vod, pre ktorý bolo zriadené. Po prvý raz heslo v tejto podobe, čiže v priestore vymedzenom po obvode stredového medailónu insígnie použil francúzsky Rad Svätého Ľudovíta z roku 1693 a jeho príklad tak často napodobňovali mnohé historicky mladšie rady, až sa nakoniec stal štandardom. Výklad jednotlivých hesiel a ich systematika však presahuje možnosti tejto práce, a preto sa uvedeným rytierskym reliktom, podobne ako fyzickej podobe a stavbe samotných vyznamenaní v podobe radov a dekorácií na tomto mieste nebudeme podrobne zaoberať.¹⁸²

CEREMONIÁLNE ODEVY

V prípade duchovných rytierskych rádov všetky typy rádového odevu spolu s prísitou textilnou rádovou insígniou v podobe kríža predstavovali označenie príslušnosti k rádu a tvorili neodmysliteľnú súčasť každodenného rádového života. Práve rúcho bolo predmetom odovzdania zo strany rádu a prevzatia novicom počas obradu slávnostnej investitúry. Jedným z najťažších trestov (hneď za vylúčením z rádu) predstavovalo odobratie rádového odevu. Napríklad v ráde templárov malo za dôsledok odňatie všetkého, čo charakterizovalo rytierovu pozíciu v ráde a rytier sa musel navyše po dobu jedného roka a jedného dňa podrobiť sérii ponižujúcich pokání.¹⁸³

Oproti tomu v prípade laických rytierskych rádov došlo v chápaní rúcha k istému posunu. Síce stále predstavovalo príslušnosť k rádu, ale zmenilo svoj charakter. Rúcho už nebolo štandardným, každodenne noseným odevom ako v prípade duchovných rytierov, ale stalo sa výlučne ceremoniálnym odevom. Svoju úlohu preto zohrávalo už iba príležitostne, a to pri významných príležitostiach, ktoré boli podrobne definované v stanovách jednotlivých rádov. Najvýznamnejšiu rolu tieto odevy zohrávali počas konania kapitulných zasadaní rytierov, ktoré sprevádzali celé série sprievodných podujatí počnúc úvodnými bohoslužbami, zádušnými omšami za zosnulých členov rádu, voľbami a investitúrami nových rytierov, slávnosťami, sprievodmi a končiac banketmi a hostinami. Druhú významnú oblasť používania ceremoniálnych odevov predstavovalo obdobie sviatku alebo viacerých sviatkov rádu.

Podobné ceremoniálne rúcha historického strihu (spodná tunika, dlhý plášť, pelerína, baret) sa však uplatňovali aj v prípade niektorých vyznamenaní v podobe radov. Je pozoruhodné, že tieto historizujúce odevy sa netýkali iba historicky najstarších panovníckych alebo dynastických či pontifikálnych radov, kde by sa existencia tohoto reliktu laických rytierskych rádov do značnej miery dala odôvodniť charakterom radov, ktoré výrazne

¹⁸² Nekompletný, abecedne zoradený súpis hesiel uvádza MĚŘIČKA, Václav. *Faleristik. Ein Buch über Ordenskunde*. Praha : Artia 1976, s. 221-226.

¹⁸³ Musel vrátiť zbroj a kone, pracovať spolu s otrokmi, tri dni v týždni byť iba o chlebe a vode a jedávať na zemi. Každý týždeň počas nedeľných bohoslužieb musel činiť verejný pokánie pred ostatnými spolubratmi a prijať od nich verejný telesný trest. Po uplynutí minimálne roku a dňa sa jeho vina síce odčínala, ale rytier sa ani potom nezbažil bremena priestupku, pretože už nikdy nemohol vzniesť obvinenie proti ostatným bratom, strážiť pečať alebo pokladnicu, veliť iným rytierom, nosiť rádovú koruhvu alebo poskytovať rady. Následkom uvedených opatrení taký rytier stratil všetky šance urobiť akýkoľvek druh kariéry v ráde prakticky až do svojej smrti. Rádový odev sa odoberal v dôsledku spáchania jedného z 31 priestupkov, pričom posledným z nich bolo hodenie odevu v zlosti na zem alebo jeho zámerne poškodenie. Zoznam priestupkov vedúcich k odňatiu odevu In UPTON – WARD, Judith M. (ed.). *The Rule of the Templars. The French Text of the Rule of the Order of the Knights Templar*. Translated and introduced by J.M. Upton – Ward. Studies in the History of Medieval Religion, Volume IV. Woodbridge : Boydell & Brewer, 2002, články reguly č. 587 – 642 na s. 152-164.

imitovali svojich bezprostredných predchodcov, ale objavovala sa aj v prípade záslužných radov a to dokonca aj novovekých kde však už pôsobili vyslovene anachronicky. Ako príklad oprávneného pokračovania v tradícii môžeme uviesť pôvodne burgundský, neskôr habsburský rád Zlatého rúna po jeho transformácii na vyznamenanie v podobe dynastického radu v roku 1559.

Rovnaký typ odevov však používali aj moderné vyznamenania, akým bol napríklad pruský Rad Čierneho orla z roku 1701, ruský Rad Svätého Ondreja z roku 1698, Rad Svätého Alexandra Nevského z roku 1725, Rad Svätej Anny z roku 1735, švédsky Rad Serafinov, Rad Meča a Rad Severnej hviezdy z roku 1748 a Rad Wasa z roku 1772, španielsky Rad Karola III. z roku 1771, poľský Rad Bieleho orla z roku 1705, Rad Svätého Stanislava z roku 1765 a mnohé ďalšie. Oproti tomu však jednotlivé pápežské rady nenadviazadli na stredoveké vzory odevov a nositelia insígnií Radu Zlatej ostrohy z roku 1905, Radu Pia IX. z roku 1847, Radu Svätého Gregora Veľkého z roku 1831 a Radu Svätého Silvestra z roku 1905 používali predpísané uniformy vojenského strihu.

V mnohých prípadoch doplnok ceremoniálnych odevov tvorili pobočné zbrane a keďže aj v tomto prípade zakladateľov vyznamenaní inšpirovali historické tradície, zvyčajne preferovali ozdobné meče. Oproti tomu saský Rad Rutovej koruny z roku 1807 pre nositeľov insígnií predpisoval nosenie ceremoniálneho odevu spolu s ozdobným kordom.¹⁸⁴

Ceremoniálne odevy tohto typu používali aj jednotlivé habsburské záslužné vyznamenania s výnimkou Vojenského Radu Márie Terézie, a to až do začiatku 19. storočia. Odev Radu Svätého Štefana, založeného v roku 1764 sa prestal používať už v roku 1812. Ceremoniálny odev Radu Leopolda sa po prvý raz použil na spoločnom sviatku všetkých habsburských radov v roku 1809, čiže rok po založení radu a používal sa iba do roku 1824. Odev Radu Železnej koruny z roku 1816 sa po prvý raz a nadosledy použil až v roku 1838 počas promócie v dóžacom paláci v Benátkach.¹⁸⁵ Nositelia insígnií Vojenského Radu Márie Terézie žiadene ceremoniálny odev nepoužívali, pretože ho nahradzovala vojenská uniforma. Oproti tomu napríklad ruskému Radu Svätého Ondreja z roku 1682 ceremoniálny odev predpisovali stanoviny ešte aj v roku 1892 a mal sa nosiť vždy v deň sviatku vyznamenania (30. november) a tiež vždy, keď o to panovník požiadal.¹⁸⁶

Mnohé vyznamenania však ceremoniálny odev neprestali používať ani v súčasnosti. Príkladom môže byť Veľká Británia, kde popri pôvodne stredovekom Rade Podväzku ceremoniálny odev používali a používajú aj mnohé záslužné rady: Rad Kúpeľa (založený v roku 1725), Rad Bodliaka (založený v roku 1687), Rad Svätého Patrika (rad bol založený v roku 1783, ale po roku 1936 sa prestal prepožičiavať), Rad Svätého Michala a svätého Juraja (založený v roku 1818), Rad Indickej hviezdy (rad bol založený v roku 1861, ale po roku 1947 sa prestal prepožičiavať), Rad Indického cisárstva (založený v roku 1878, zrušený v roku 1947), Kráľovský Viktoriánsky Rad (založený v roku 1896) alebo Rad Britského impéria (založený v roku 1817).

¹⁸⁴ Článok 4 stanov. Stanovy publikované In ROTH – AUTENGRUBER, ref. 177, s. 12-13.

¹⁸⁵ KUGLER, Georg: Die österreichischen Hausorden und ihre Garderobe. In STOLZER – STEEB, ref. 142, s. 166-167.

¹⁸⁶ Článok 231 – 232 stanov. Statut Imperatorskovo ordena Sv. Apostolja Andreja Pervozvannovo. Stanovy publikované In: *Svod učreždenij gosudarstvennych*, ref. 7.

IGOR GRAUS: RELIKTE DES RITTERTUMS UND DER RITTERORDEN IN DEN AUSZEICHNUNGEN (ORDEN UND EHRENZEICHEN).

Die Anfänge der Auszeichnungen und Orden in der phaleristischen Wahrnehmung, also der getragenen und nichtübertragbaren Symbole der anerkennen die besonderen Verdienste, reichen bis in das 14. Jahrhundert. Die Insignien der Ritterorden, die ursprünglich nur die Rolle eines sichtbaren Merkmals der Zugehörigkeit mit ihnen erfüllten, erlangten mit der Zeit die Bedeutung eines materiellen Ausdrucks der persönlichen Ehrung und einer nicht unbedeutenden Auszeichnung, die gleichzeitig auf das Prestigebündnis zwischen dem Inhaber und dem Herrscher hingewiesen hat. Nach außen hin haben sich die Orden zwar im Vergleich mit der Vergangenheit grundsätzlich nicht verändert, die realen Ritterorganisationen jedoch haben sich in Institute umgestaltet, die nur noch formelle Ehrungen erteilten. Die definitive Umgestaltung der Orden von Rittervereinigungen in Auszeichnungen wurde durch den Verlust ihrer Institutionalisierung nicht nur infolge von Beschränkung der gemeinsamen Aktivitäten der Mitgliederbasis, sondern vor allem infolge der Übertragung der Machtbefugnisse vom Orden als des kollektiven Organs ausschließlich auf den Herrscher als den Vorsteher des Ordens bestätigt.

Einen wichtigen Anreiz zur Entstehung von modernen Auszeichnungen bietet auch der Bedarf nach einem materiellen, sichtbar tragbaren Symbol, der nicht nur als Ausdruck der Anerkennung von Verdiensten der betreffenden Person, sondern auch als ein Zeichen von Loyalität zum Herrscher und der herrschenden Dynastie dienen sollte. Die Herrscher waren verständlicherweise daran interessiert, dieses Institut mit einer mehrjahrhundertjährigen Tradition für sich in Anspruch zu nehmen als eine Art Auszeichnung. Neue Auszeichnungen in Form von getragenen und unübertragbaren Insignien, die den Insignien der Ritterorden ähnlich sahen, lieferten für die Begründer und Träger der Orden eine aus der Sicht des Image wesentlich mehr anziehende und attraktivere Form von Auszeichnung, als die bis dahin üblich getragenen Auszeichnungen in Form von Waffen, Ringe, Medaillen, Geld, Titel oder Grundstücke. Die lag vor allem an der hohen Qualität und handwerklicher Feinarbeit der einzelnen Teile von Auszeichnungen (die Insignien wurden aus Edelmetallen ausgefertigt, darüber hinaus sind die prachtvollen, während der Zeremonie getragenen Kostüme und die Ehrungszeremonien selbst zu erwähnen), die von jedem gesehen werden konnten und höchstexklusiv waren. Im Unterschied zu den einmaligen Ehrungen in Form von Vergabe von Donationsgegenständen oder Vermögensrechten, die von der Öffentlichkeit nur selten gesehen werden konnten, sah diese Art der Auszeichnung ihr direktes und permanentes öffentliches zur Schau bringen, die das Umfeld auf die Verdienste des Auszeichnungsträgers und Freigiebigkeit der Herrschers fortdauernd erinnerte.

Diejenigen weltliche Ritterorden, die ihren ursprünglichen Charakter einer ritterlichen Vereinigung verloren haben und sich in Auszeichnungen umgewandelt haben, haben nach außen hin ihre Form beibehalten. Da nach außen hin diese Form aus der visuellen Sicht äußerst attraktiv und repräsentativ wirkte, wurde sie oder zumindest einige ihrer Bestandteile auch von Gründern zahlreicher moderner Verdienstauszeichnungen verwendet. Formelle Zeichen, die für die Ritterorden und das Rittertum ansich typisch waren, halfen dabei, den Anschein einer historischen Kontinuität zu erwecken, auf der anderen Seite haben sie die Exklusivität dieser Verdienstauszeichnungen wesentlich erhöht; sie vergaben ihnen den trügerischen Anschein von Altertümlichkeit und erhöhten dadurch ihren moralischen Kredit, sie haben zur Stärkung der Stellung des Herrschers als des hoheitlichen Gebers dieser Ehrungen beigetragen und nicht zuletzt haben sie der öffentlichen Manifestation der gesellschaftlichen Stellung der Träger dieser Insignien das gewisse Etwas verliehen. Gerade die ältesten Auszeichnungen mit Vielzahl an Relikten des Rittertums und der Ritterorden haben den Prozess von der Visualisierung der Exklusivität der ritterlichen Orden bis hin zum theatralischen Pomp der Auszeichnungen in Gestalt von Orden zur Perfektion geführt.

Die einzelnen Relikte können aus der systematischen Sicht in zwei große Gruppen geteilt werden: die erste Gruppe stellen die Organisationsformen dar (die virtuelle Organisation, Eintritt, Aufnahme und die Zulassung in diese Organisation, ihre Wiederbelebung oder Erneuerung). In die zweite Gruppe gehören die formellen Elemente, die in Elemente aus dem Bereich der Phraseologie, der Organi-

sation, der Zeremonien, Präsentierung (Insignien und die zeremoniellen Trachten), der Verwaltung, Personalistik und der Gesetzgebung.

Als am wenigsten nützlich aus der Sicht der Auszeichnungen sind die mit den organisatorischen Angelegenheiten verbundenen Relikte einzustufen, das diese im Unterschied zu den Ritterorden die wahre Organisation nur imitiert haben und unter den Trägern der Insignien entweder keine, oder lediglich formelle Bindungen entstehen ließen. Angesichts der unterschiedlichen Bedürfnisse einzelner Auszeichnungen hat man nur in seltenen Fällen auf die strenge Beschränkung der Zahl der Insignienträger und ihre Auswahl mittels Nominierungen und der anschließenden Wahlen zurückgegriffen. Als ganz natürlich gilt auch die Vereinfachung, bzw. das Fehlen jeglicher gemeinsamer Aktivitäten der Ordensmitglieder, die sich üblicher Weise lediglich auf das feierliche Ritual der Insignienvergabe am Tage der Zeremonie beschränkten.

Sehr selten wurde auf die Bindungen an die geistliche Sphäre zurückgegriffen, die über den Rahmen der Auswahl des himmlischen Patronen für eine Auszeichnung, die in seiner offiziellen Benennung ihren Ausdruck finden konnte, hinaus gehen würde. In solchem Falle ging es hauptsächlich um die Verknüpfung des Sanktuariums mit der Funktion eines geistlichen Sitzes des Ordens, in dem die persönlichen Symbole der Insignienträger appliziert wurden.

Im Gegensatz dazu blieben die Relikte aus dem Bereich der Personalistik sehr rege, da sie es ermöglichten, die persönlichen Qualitäten der zukünftigen Ordensträger festzustellen und gegenseitig die Loyalität gegenüber dem Ordensgründer, dem Herrscher, dem Staat oder einer Dynastie zu verlangen. Nur selten wurden dabei die mit dem sozialen Bereich verbundenen Forderungen geltend gemacht; diese kamen meistens über den Rahmen formeller Ankündigungen nicht hinaus.

Ebenso rege waren die zahlreichen Relikte aus der Ebene der Verwaltung, da eine ordentlich funktionierende Verwaltung des Ordens eine der wichtigsten Grundlagen für dessen Existenz und Bestehen bedeutete. Als überflüssig hingegen haben sich die Ämter und Funktionen erwiesen, die unabdingbar mit den weltlichen Ritterorden verbunden waren, wie z. B. die Herolde, Ordensprälaten, Zeremoniemeister oder Garderobiere. Andererseits waren für die Ausübung der Verwaltung und die Führung der Aktei solche Funktionen, wie die des Kanzlers, Sekretärs oder Schatzmeisters notwendig, ohne Rücksicht auf ihre konkrete Benennung. Als unentbehrlich erwiesen sich ebenfalls einige Relikte legislativen Charakters (Satzungen und legislative Normen).

Einige Relikte aus dem Bereich der Präsentierung hatten einen grundsätzlichen Charakter und blieben für lange Zeit in Kraft, während andere Relikte keine große Bedeutung hatten und sehr bald erlöschten (zeremonielle Trachten, Inkompatibilität der Insignien). Im ersten Falle handelte es sich vor allem um die zur Schau Stellung der Insignie des Ordens an sich, ihr Tragen an einer sichtbaren Stelle und ihre Rückgabe an die Kanzlei des Ordens nach dem Tode ihres berechtigten Trägers.